

**בין שלוש תרבותיות פוליטיות:
העלים מברית המועצות לשעבר בישראל**

תמר הורוביץ

**פרסומי המכון * 50
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים
مارس 1996**

Tamar Horowitz

Immigrants from the Former Soviet Union: Between Three Cultures

Published by the Leonard Davis Institute for International Relations
The Hebrew University of Jerusalem
March 1996

ערכה והביהה לדפוס : עדנה קדמוני
תודה מיוחדת לאסתי איינהוורן וללורה ורטון
עיצוב העטיפה והפקה : סטודיו קו-גרף

ISSN 0792-4933

פרסום המכון מס' 50, המכון לחסרים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים, מרץ 1996

תוכן הפרסום אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

תוכן העניינים

1	מבוא.....
9.....	המחקר.....
19.....	ממצאים.....
51.....	ניתוח רב משתני.....
54.....	סיכום.....
59.....	נספח.....
61.....	ביבליוגרפיה.....

מבוא

המחקר שלפנינו הוא מחקר בתחום הסוציאלייזציה הפוליטית, והוא מותמקד בשאלת מהו מבנה התמונה הפוליטית של המהגר במציאות פוליטית חדשה: אילו מרכיבים נשתרמו מתוך התמונה הפוליטית הישנה, ואילו מרכיבים נעלמו עם המעבר לארץ החדש.

אם נשתמש במושגיהם של אלמודן ורבה ניתן לתאר את המהגר כאדם שעובר לא רק מבנה למבנה אלא מתרבות פוליטית אחת לתרבות פוליטית אחרת (Almond & Verba, 1963). על מנת לתפקד במערכות החדשה, על המהגר לעבור תהליכי רה-סוציאלייזציה מצד אחד ודה-סוציאלייזציה מצד השני.

תרבות פוליטית מוגדרת על ידי אלמודן ורבה "כמערכת של התייחסויות הנלמדת והמופנמת על ידי בני החברה ומכוונות כלפי מוסדות, תפקידים, ערכים ותהליכי פוליטיים".

למערכת ההתייחסויות הזאת יש כמה ממדים: הממד הראשון הוא ממד רגשי המבטא סולידריות לאומית, תחושה של השתיכות לקולקטיב ואהבת המולדת. הממד השני הוא ממד קוגניטיבי הקשור בהכרת המערכת הפוליטית ובהכרת החובות והזכויות של הפרט. הממד השלישי מתיחס לאופן שבו מעריך הפרט אובייקטיבים פוליטיים. הממד הרביעי הוא הממד ההתנהגותי.

מערכת ההתייחסויות המרכיבה את התרבות הפוליטית נבנית בעזרת מכינזומים מגוונים של סוציאלייזציה: למידה, הסברה, אינדוקטרינציה, חשיפה לקבוצות חברתיות שונות ולכללי התקשורות ההמוניים, והיא ניזונה גם מתחושים הצלחה או תחששות כישלון, תחששות קיטוח או עלונות.

שני מושגים, החשובים לנו להבנה של תהליכי סוציאלייזציה פוליטית, לקוחים מעבודתם של דאוסון ופרוויט (Dawson & Prewitt, 1968). כאשר החוקרים הללו דנים בסוציאלייזציה פוליטית של בני נוער, הם מדברים על

חוסר המשכיות (Discontinuity) בערכיים פוליטיים שבהם מתנסים בני נוער בחברה משתנה. לשם הבירה הם מגדירים שני מושגים נוספים: אי-הליםה (Inconsistency) וחוסר עקיבות (Incongruence). מצב אי-הליםה קורה להערכות כאשר אין התאמה בין התפיסות (Perceptions) הפוליטיות והערכות של הפרט לבין המציאות הפוליטית. אי-הליםה טיפוסית לחברות המאה העשרים העוברות שינויים מתמידים, והתפיסות שנרכשו בגיל צער אין הולמות את המציאות הפוליטית החדשה.

חוסר עקיבות, לעומת זאת, טיפוסי יותר לחברות שאין יציבות, חברות שבهن הפרט מקבל שדרים שונים מסוכני סוציאליוזיה שונים: מהמשפחה, מקבוצות ראשוניות, כל התקשורת והממשל.

את תרבותם הפוליטית של עולי ברית המועצות לשעבר בשנות התשעים ניתן להבין בחלוקת בפרשנטיביה של תרבותם הפוליטית של העולים מברית המועצות בשנות השבעים. עולי ברית המועצות באו ממערכות פוליטית יציבה, מבנה ברור של לגיטימציה שלטונית שבו מוגדר היחס בין האזרה לבין המדינה. במרכזו של התרבות הפוליטית זו עמד המושג "האדם הסובייטי", דמות האדם החדש, שזכה היה להיבנות בעקבות המהפכה הקומוניסטית.

האדם הסובייטי הוגדר כצורה נטיבית,akanти-תזה לאדם הרוסי המסורתני, שאופיין על ידי ספונטניות, צורך עז לספק רגשי מיד', נטייה לשינויים קיצוניים במצבי הרוח, אימפרליסיביות, קושי בדחינת סיפוקים, היעדר משמעות, התמכרות לתאות, חוסר סדר, חוסר ציפיות ונטייה לעבר הקבוצה (Bauer, 1952; Hollander, 1966).

האדם הסובייטי אופיין כאחד שמתגבר על הספונטניות האנרכית שלו לטובת התנהגות מנהיגותית, מתוצר מסיפוקים מידיים, מדכא ורגש ותחושא פרטית באמצעות מחשבה שיטתית ופעילות מתוכנת ותכליתית בהולכו בלב שלם בכו המפלגה. למעשה זה היה הרבה מן המשותף עם תפיסתם של Inkeles, 1966; אינקלס, קלקהון ואחרים אודות ה"אדם המודרני" (

Kluckhon, 1961). הולנד ר במאמרו "מודלים של התנהגות בספרות הסטטילינסטית" תיאר את האדם הסובייטי כמסור למפלגה, פטריוט, דוגל בשיתופיות, עירני, אוהב לעבוד, מכושם, צנוע, אופטימיסטי, פוריטני, נוטה להרגיש מבויש, חרוץ, נלהב, מסתגל, שואף לשיפור עצמו (Hollander, 1973). מגוון המאפיינים של האדם הסובייטי קשור היה לאידיאולוגיה הסובייטית ולביקורתו המנחים את החינוך הסובייטי. לין הבחן בשלושה סוגים של ערכים שהיו מונחים בסיסוד העקרונות הללו: ערכים בהקשר של עבודה ופנאי, ערכים בהקשר של יחסים חברתיים ביןאישים וערכים הנוטנים תוקף חזק למבנה הקיים של הסמכות ולתהליכי של המערכת הפוליטית (Lane, 1985).

זגידה (Zajda, 1985), בדיאן על חינוך כמנגנון האחראי לעיצובן של גישות שאפיינו את האדם הסובייטי, מצטט את המבחן הסובייטי שצוקינה, שטען כי העקרונות העיקריים של החינוך הסובייטי הם:

1. עיצוב של תוכנות מוסריות שקובעות את יחס האדם כלפי החברה.
2. עיצוב של גישות קומוניסטיות כלפי עבודה.
3. עיצוב של גישות מוסריות כלפי אחרים.
4. עיצוב של גישות מוסריות של אנשים כלפי התנהגות עצםם.
5. טיפול בערכים מוסריים בתוך המשפה.

עקרונות אלה היו דומים באופן ברור לעקרונות שזוחו על ידי לין. אך לין מדגיש בעיקר ערכים הנוגעים לעבודה (Lane, 1985). לין טוען שהיחסם לעבודה היא רב-מנדית וכוללת: משמעת החיים לעבודה יعلاה; אמונה שהעבודה היא הגשמה בסיסית של חיי האדם; אמונה שככל העבודה מכבדות; ואמונה שככל אדם עובד ולומד טוב יותר, כן גדולה תרומתו למולדתו.

יש לציין שהתקיימו סתיירות פנימיות בקרב הערכים המנחים את החינוך הסובייטי. דוגמה טובה לכך הם הערכים הקשורים בעבודה. האימרה: "כל העבודות מכובדות" לא עלתה בקנה אחד עם "כל אדם

לומד יותר, כן גדרה תרומתו לחברת הסובייטית". לין מסכם באומרו "עלISON ההישגיות קיבל עידוד והופנס על חשבון העיקרונו הטוען לשוויזון בעבודה" (Lane, 1985). אף על פי כן, התעמולה הסובייטית ניסתה לטשטש סתירה זו באמצעות מנגנוןים כגון הרעת שבחים על עובדי כפיים בתכניות טלוויזיה ומטען פרסים לעובדים חרוצים. הייתה גם נטייה להגביל את מספר התלמידים שימושיכו בלמידה גבוהה באמצעות הכוונות לכוח העבודה בשלב מוקדם, ובאמצעות חסימת ההזדמנויות שלהם להמשיך בלימודים.

סתירות פנימיות לא היו מקרים; הן היו תוצאה של התפיסה הרב-מודית של האדם הסובייטי, שכלה מרכיבים שלعتים לא מותיים זה עם זה.

חשיבותו הרבה שניתנה לעובדה ולתרומה לחברת השתנה מעט ב-1960, בעקבות הגדרה מחדש של יודי החינוך הסובייטי, שהתייחסו לא רק ל"ערכים ציבוריים" כי אם גם ל"ערכים אישיים" כגון, הגינות, אדיבות וידידות (Zajda, 1985). יחד עם זאת, התפיסה של האדם הסובייטי נשאהה בעצם מהותה ללא שינוי. הסתירות הפנימיות בין ה"ערכים הציבוריים" לבין ה"ערכים האישיים" זכו לתשומת לבם של פסיכולוגים תברתיים במערב, שהתעמקו בחינוך הסובייטי. הם טענו שהכנת ערכים הנוגעים ליחסים בין אישיים ולא לתרומה לחברה, מייצגת חזרה לתפיסה הפרה-סובייטית של האדם הרוסי. סמית (Smith, 1971) מתאר מצב זה כסוציאפרניה - החיים הציבוריים עומדים בניגוד או בסתירה לחיים הפרטיים.

התנגשות בין שתי התפיסות התבטה בתפקידם השונה של אזרח ברית המועצות, בהתאם למישור היחסים - המישור הרשמי והמישור הפרטאי. הערכים הקשורים בתפיסתו של "האדם הסובייטי" נגעו ברובם להקשר של החיים הציבוריים, ואילו בחים הפרטיים ניתן היה למצוא שרידים מ"האדם הרוסי".

בניגוד לגישה הדו-משמעות בעוגע ליחסים ביןאישיים, קיימת הiyiota תכניות דעים באשר לתפיסות הסמכות, עליה מובסס המבנה הפליטי הסובייטי כולם. החינוך הסובייטי טיפח את יחס כבוד לסמכות בכל מסגרת ומסגרת - במשפחה, בקבוצת השווים, בבתיה-הספר ובхиים הציבוריים.

מושג מרכזי בחינוך הסובייטי היה המושג "Vospitanie", שפירושו צייננות, משמעות עצמיה, כנעה לסמכות וציוות לנורמות מקובלות של התנהגות. מושג זה גובש בczon התנהגות מוסרי, שניתן היה למצאו בכיתות הלימוד הסובייטיות.

הപנמת הכבוד לסמכות באשר היא ביטאה תפיסה נורמטיבית של ארגון חברתי מדורג. החינוך לקבלת סמכות היה אמצעי שליטה חשוב מאוד, ואילו יישוםם של הסדרים מוסדיים, והפעלת סנקציות היו שניים במעלה.

עיצוב אישיותו של התלמיד הסובייטי היה רק אחד מהתפקידים של החינוך הסובייטי. עניין חשוב אחר היה החינוך להסתגלות, העוסק בהקניית מיומניות כלליות ופרטיות, והקניית הידע המותאים לצרכים המשתנים של שוק העבודה. זגידה מסביר: "כל מערכת החינוך נראתה כרשות עצמה להכשרת כוח אדם, ובמיוחד לסוציאלייזציה לעבודה" (Zajda, 1985). חברות (סוציאלייזציה) מסווג זה התאפשרה על ידי הכנסתה הכשרה מ Każעית לתכנית הלימודים בתבי הספר, ועל ידי הכשרה מעשית בעבודה במפעלים תעשייתיים בחסות המפעלים המקומיים. בית הספר הסובייטי היה טכני הרובה יותר בהשוואה לבתי הספר המערבי, שבו זכתה העבודה המעשית להתייחסות כמעט בלבד.

חוקרי הعلاיה של שנות ה-70 הסבירו את קליטתם הטובה של העולים מברית-המועצות בארץ במרכיבים מסוימים שמאפיינים את הי'אדם הסובייטי', מרכיבים, שבחלקים התאימו לערכי החברה הישראלית, כחברה תעשייתית מודרנית. המרכיבים הם אוריגינטציה לעתיד, משמעות עצמית, התפיסה של התרומה לקולקטיב. היו חוקרים שדיברו על הי'אותוס

הפרופסיאונלי" של העולה מברית המועצות. המרכיבים הללו הועלו בעיקר בຄליטתם הכלכלית של העולים.

הרכיבים של "האדם הסובייטי" הלמו פחות את ערכי ההתבהה הישראליות בתחום החברתי והפוליטי. העולים מברית המועצות נטו לكونפורמיות, ליראה מאוטוריטה, והאמינו פחות באפקטיביות על המערכת הפוליטית. מעל הכול, הם נעדרו Civic Culture, ולא בכדי פגירה קליטתם הפוליטית והחברתית אחר הסתגלותם הכלכלית.

ניתן לומר כי תמנונת עולם הפוליטית-חברתית של העולים מברית המועצות בשנות השבעים, לפחות בשנים הראשונות לאחר עלייתם לארץ, התגבשה על פי ערכים מותוק עולם היישן במשטר הסובייטי, ועל פי ערכים מותוק עולם החדש בישראל. יחד עם זאת, נראה כי העולים של שנות השבעים לא התנסו בדיסוננס קוגניטיבי חריף שבו מתנסות קבוצות רבות של מהגרים בתהליכי הגירה.

אין אנו יודעים מה היו עדותיהם הפוליטיות והחברתיות של העולים חמיש שנים לאחר עלייתם לישראל, מכיוון שאין מחקרים בנושא. אפשר להניח כי בעקבות ההצלה של קליטתם הכלכלית, הצלחה גם קליטתם החברתית והתרבותית, וועלם הפוליטי הפך להיות ישראלי יותר. יחד עם זאת, קשה להעריך האם נותרו מרכיבים הסובייטיים בתפיסת העולים, ועד כמה הם משפיעים עליה.

התהליכים החברתיים והפוליטיים שעוברים העולים מחבר המדינות בשנות התשעים מורכבים יותר: המבנה הפוליטי של המדינה הללו השתנה וכן גם התרבות הפוליטית. המפלגה הקומוניסטית איבדה את מרכזיותה בחברה הרוסית החדשה, מבנה הלגיטימציה של המדינה והגדרת הקולקטיב השטני, וכן גם דרכי המובייליזציה של הכוח הפוליטי, ובעקבות זאת יחסוי אזרח-מדינה. גם הקשר בין המערכת הפוליטית לבין המערכת הכלכלית השתנה.

עליה שנות התשעים התנסו אפוא בשלב הראשון, לפני עלי הארץ, במעבר ממבנה פוליטי אחד לבנייה פוליטי אחר, ובעבר מתרבות פוליטית אחת לתרבות פוליטית אחרת. במקרים של דאוסון ופרוויט (Dawson & Prewitt, 1968) הם התנסו במצב של "חוסר המשכיות" פוליטית שיש בה לא רק "אי הלימה עם תרבותם הפוליטית והחברתית הקודמת", דהיינו הסובייטית, אלא גם מצב של "חוסר עיקות" - הם קיבלו שדרים סותרים ממערכות שונות, הם בתוך ברית המועצות לשעבר, והן מחוץ לה. נראה שהם עיצבו לעצם תמורה עולם פוליטית חדשה מותך מצב של אי-ודאות הן מבחינת המבנים הפוליטיים, והן מבחינת הלגיטימציה הפוליטית והגדירות הקולקטיב שהיו בתקופה הposta קומוניסטי. ניתן שמקצת העולים התקשו לבנות תמורה פוליטית חדשה במצב של אי-ודאות, ובחרו בפתרון של הגירה מברית המועצות. מחקרים על המניעים לעלייה לישראל מלמדים כי חוסר ודאות פוליטית הוא מניע חשוב לעלייה לא פחות מהמניע הציוני או מרצון האיחוד עם הקרובים. (מרגוליס, זינגר 1993).

המעבר לארץ היה קשור גם הוא בכניסה לבניינים חדשים ולתרבות פוליטית חדשה שלא הייתה ידועה להם. ניתן כי המרכיב של חוסר העקבות היה נזק יותר בהגירה לישראל, אך המרכיב של אי-הלימה היה גבוה לפחות באותה מידה כמו בנסיבות ברית המועצות הposta קומוניסטי. ערכיהם בתקופה הposta קומוניסטי לא עמדו בהלימה עם ערכי החברה הישראלית. נראה אפוא שהאוכלוסייה של יוצאי חבר המדינות (FSU), המהגרת לישראל, עומדת בפני מצבים חדשים שאורחותם בחברות משתנות אינם עומדים בהם באותה דרגת אינטנסיביות. בתוך תקופה קצרה בחיהם עליהם לעבור פעמיים מבנים ותרבויות פוליטיות השונות זו מזו בצורה קיצונית: פעם אחת במעבר מתקופה הקומוניסטית לתקופה הposta קומוניסטי ופעם אחרת בהגירה מרוסיה לישראל.

השאלה היא ממה מרכיבת תכונת עולם הפוליטי של העולים החדשניים
מחבר המדיניות? מה יותר מ透ך התרבות הפוליטית שנרכשה בעבר ובערבה
תהליכי סוציאלייזציה אינטנסיבית, ומה השתנה.
שאלות אחרות הן מה מקום המושג "האדם הסובייטי" בבנייה תכונת
העולם החדשה; ומה מتوز התנשותם בארץ השפיע על עולם הפוליטי,
ఈ בתנשותם יש שני מרכיבים: התנשות במציאות היומיומית הישראלית,
והיותם אובייקט לסוציאלייזציה פוליטית שיטתית של המערכת הקולטת,
ביחוד באולפנים.

המחקר

בשנת 1992 נערך מחקר שבודק את עולם הפוליטי והחברתי של העולים מברית המועצות לשעבר, שהגיעו לארץ בשנים 1989 - 1992.

קיימות שתי גישות מתודולוגיות למחקר בנושא סוציאלייזציה ותרבות פוליטית של מהגרים: גישה אחת היא הגישה הלונגיוטודינלאלית (Longitudinal). לפי גישה זו יש לחזור את העולים בנקודות זמן שונות ועל ידי כך לבדוק את השינויים תפיסותיהם לאורך הזמן. מחקר מעין זה הוא מחקר אפקטיבי ביותר, אך יקר מבחינת משאבים. הגישה השנייה היא לבדוק עולים בגילאים שונים, ולהניח שגילאים שונים ישקפו את התהליך הסוציאלייזציה הפוליטית שאותו עוברים המהגרים (Cross Sectional). במחקר כאן בחרנו בדרך השנייה.

אף שטוח זמן של שנתיים שלוש הוא טוח זמן קצר לשינויים עצומים בתחום הפוליטי והחברתי, הנחנו כי העבודה שהעולים הם אזרחים מלאים מיום עלייתם לארץ, והעובדת שהם יכולים להשתתף בבחירה הכלכלית זמן קצר לאחר בואם לכך bahwa אותם לחדר את תפיסותיהם ואת מדותיהם הפוליטיות והחברתיות בנסיבות חדשה. הנחנו כי אצל העולים התגשנה תמונה פוליטית-חברתית חדשה, שבחלקה היא תוצר של המציאות בארץ מוצאים, ובחלקה היא תוצר של המפגש עם המציאות הישראלית.

נקודת המוצא שלנו בניתוח תכונות העולם הפוליטית והחברתית של העולים היא המשג תרבות פוליטית. המשג תרבות פוליטית הוגדר על ידי אלמונד ורבה (Almond and Verba, 1963) כמערכת של כללים פוליטיים שהאוכלוסייה מפנימה אותם ברגשותיה ובהערוכותיה. בעורת המשג הזה ניסו אלמונד ורבה לגשר בין המקור פוליטיקה והמייסר פוליטיקה. ההנחה העומדת בסיס המחקר שלפנינו היא שתרבותם הפוליטית של העולים מורכבת מרבדים שונים הקשורים בה坦סותם במציאות פוליטיות שונות: ברוסיה הקומוניסטית, רוסיה שלאחר הפרטורייה, רוסיה הפוסט-קומוניסטית ומדינת ישראל.

ממדי המחקר מתיחסים למרכיבים שנראים לנו כמרכזיים (Focal) להבנת עולם הפוליטי והחברתי של העולים.

הממד הראשון - ממד זה מגדר את היחס בין האזרח לבין המדינה. היחס בין האזרח לבין המדינה הוא חלק מהתרבות הפוליטית של החברה. אלמוני ורבה מיינו תרבויות פוליטיות שלשלושה סוגים: סוג אחד של תרבויות פוליטית הוא "תרבות פארכיאלית" (Parochial Culture). בתרבות זו אין תפkidים פוליטיים מוחשנים. לרוב תושבי המדינה, בגיןו לאלה המזויים בעמדות שליטה פוליטית, יש מעט ידע ומילומנות פוליטית. בחברות האלה אין ציפייה שהפרט ימלא תפקיד פוליטי כלשהו, כשם שלפרט אין ציפיות ממי שנמצא בעמדת כוח. תרבויות פוליטית כזו אטיפוסית לחברות שבטיות לא מפותחות באפריקה ובדרום אמריקה.

סוג שני של התרבות הפוליטית הוא תרבות של נתינות (Subject Culture). בתרבות מהסוג הזה יש הבחנה בין המוסד הפוליטי לבין המוסדות החברתיים האחרים. גישת הפרט למדינה היא גישה פסיביתabiso. צינורות התקשרות בין היחיד לבין המדינה הם חד-סיטריים: מהמערכת לפרט ולא מהפרט למערכת. למערכת יש תביעות שונות מהפרט, אך היא נמנעת מלהشكיע בשיפור תנאי החיים של הפרט. במקרים מסוימים הפרט יכול להשפיע על המערכת הפוליטית אך לא באורך מוגע מתוך כוונה, או באופן סידיר או ממוסד.

סוג שלישי של תרבות פוליטית הוא התרבות המשתתפת (Participant Culture), בתרבות זו יש הבחנה בין המוסד הפוליטי לבין מוסדות אחרים של החברה. הפרט מתייחס לבניה הפוליטית, ומצפה לתגמולים על השתתפות פוליטית. הפרט מעניק למערכת, והמערכת משקיעה בפרט.

צינורות התקשרות הם דו-סיטריים: מהיחיד למערכת הפוליטית ומהמערכת הפוליטית לייחיד, היחיד הוא אקטיבי ומעורב במסגרת מערכת רספקטיבית.

שלושת הסוגים של תרבויות פוליטית, שלעיל, הם טיפוסים אידיאליים. בכל המערכות הסוציאו-פוליטיות ניתן למצוא את שלושת הסוגים הללו - תיינן תרבויות של "נטינות" שיש בה מרכיבים של תרבות של "השתתפות", ותרבות "פארוכיאלית" שיש לה מרכיבים של "נטינות".

ג'寧גס ונימי (Jennings & Neimi, 1974), במחקר על תפיסות פוליטיות של בני נוער והוריהם,פיתחו מודל של ציפיות והగדרות של היחס בין היחיד לבין המערכת הפוליטית וכיונתו "תכונות האזרח הטוב". התכונות הללו התקבצו במחקר האמפירי לארבעה מקבצים הקרובים לשולשת הסוגים של תרבויות פוליטית. המקבצים הם: אוֹרְיִינְטָצִיה של "השתתפות" כללית ללא התייחסות ספציפית, אוֹרְיִינְטָצִיה של "השתתפות" עם התייחסות לרמת הקהילה, אוֹרְיִינְטָצִיה של נאמנות "נטינות" למערכת אוֹרְיִינְטָצִיה מוסרית. מהמערכת של ג'寧גס ונימי גורנו את הממד הראשון של המחקר - התפיסה מי הוא אזרח טוב.

הממד השני של המחקר עוסק בהיבט נוסף של המדינה מול הפרט - ההיבט של זכויות האזרח. זכויות האזרח הן מאשיות המדינה הדמוקרטית. אף שיש מחלוקת בשאלת הגדרת הדמוקרטיה, יש הסכמה באשר לכמה מתכונותיה: חירות הפרט, זכויות שוות לכל האזרחים, קבלת מרות הרוב, סובלנות וחלוקת צודקת של משאים. המחקר מראה שבתרבותות פוליטיות שונות ובהקשרים שונים, האזרחים מייחסים מידת השלוון בין תפיסת חשיבות לזכויות הללו, ולעתים קיים פער בין תפיסת השלטון לבין תפיסת האזרחים. במחקרcano האם אמנים קיים שוני במידת החשיבות שאנשים שונים מייחסים לזכויות הללו, והאם יש פער בין תפיסות השלטון את אותם ערכים לבין תפיסת האזרחים.

הממד השלישי של המחקר קשור בתפיסת יודי השלטון לפי אינגלהרט (Inglehart, 1990). יסודותיה של מערכת הערכים הפליטיים בעולם המערבי נעוצים במחפה התעשייתית. המהפכה התעשייתית יירה וגיבשה מערכות ערכיים בעלי שני ציריה: הצורך להסתגלות לסביבה והצורך

באינטגרציה חברתית. ערכי המהפכה התעשייתית והתקופה שלאחריה היו ערכים של הסתגלות כלכלית. הערכים אלה הכתיבו במידה רבה את התרבות הפוליטית והחברתית של העולם המערבי.

השנתיים שלאחר מלחמת העולם השנייה היו שנים של תפנית, הצמיחה המהירה הביאה לעליית ההכנסה לגולגולת, לפיתוח מדע וטכנולוגיה ולפיתוח מבנים חברתיים ופוליטיים חדשים כמו מדינת הרווחה. אינגלרט קורא לתפנית זו "מהפכה שקטה", שמצויה, לטענותו, במעבר מחברה המדגישה קיום פיסי וביתחון כלכלי לחברה המספקת צרכים רוחניים וחברתיים. בלשון אחר הוא מכנה את המעבר בשינוי מערכיים מטריאלייסטיים לערכים פוסט מטריאלייסטיים.

במסגרת סקריו, הקוריים "הברומטר האירופי", הוא בדק את הערכים של אזרחים ממינים שונים באירופה, ואת הערכים של פוליטיקאים באותו מדיניות בנושאים הבאים: התרבות הממשלה בכללה, התרבות ביחסים בין מדינות לבין לאומיים, יחס בין מיעוטים אתניים ואקלוגיה. בעקבות סקריו טוען אינגלרט כי ירצה חשיבותה של הבחנה בין "שמאל" לבין "ימין" באירופה כיום, ועלתה חשיבותה של הבחנה בין "מטריאלייזם" לבין "פוסט מטריאלייזם". בניתוח תפיסתם של העולים מברית המועצות לשעבר את יודי השלטון, נשענו על הסולם של אינגלרט הקריי "מטריאלייזם - פוסט מטריאלייזם".

המדד הרביעי הוא ממד הערכים האישיים. רוקיג (Rockeage, 1973) שפיתח את התאוריה והמחקר האמפירי בנושא, הגידר ערך כ"אמונה מתמידה שאפן הנהגות מסוימים או מצב מסוים של הויה מועדים מהבחן האישית או החברתית על פני הנהגות או מצב הויה מנוגדים או שונים".

ערכים אישיים אינם מתפתחים בחלל ריק, הם פרי סוציאלייזה של משפחה, קבוצת הגיל, כלי התקשורת הממוניים והמערכת הפוליטית, ולכן פרטי השיכונים לקבוצות חברתיות שונות, ולמערכות חברתיים שונים

פתחים מערכות ערכיים שונות. ניתן לגלוות גם פרופילים קבועתיים, כמו, למשל, מהגרים הנוטים להציג ערכיים夷י יותר מקבוצות מקומיות. הרחיבנו את ממד הערכיים האישיים לערכיים אישיים בתחום העבודה. התייחסנו לערכיים אינטראנסיים מול ערכיים אקסטרניזמים. דהיינו, האם הפרט מחפש בעבודה סיפוק אישי פנימי או סיפוק הקשור בתגמולים חיוניים כמו כסף וכבוד.

הממד החמיישי של המחקר קשור בסמלים פוליטיים. לכל מערכת שלטונית יש מערכת סמלים פוליטיים. סמלים אלה פונים בעיקר אל הרגש של הפרט ואל הצורך שלו להשתיק לקובלקטיב. המערכת השלטונית מגiesta את אזרחותה לתמיכה ולהזדהות עמה דרך הסמלים. לפי גופמן (Goffman, 1971), תהליך שימושו ושינויו של הסדר חברתי הוא תהליך סמלי. אחת השאלות שנשאלות בהקשר זה הוא מה משמעות הסמלים בעיני האזרחים. האם הם נתפסים כעומדים בפני עצם והיחס אליהם הוא ריאוاليסטי או שמא הם מייחדים להם משמעות בלבד מה שהם מייצגים. במשטרים טוטליטריים ההזדהות נוטה להיות ריאוалиסטית יותר מאשר במשטרים דמוקרטיים (Lane, 1992). יחד עם זאת, בכל חברה קיימות קבועות אוכלוסייה שמייחסות לסמלים משמעות סימבולית ריאוалиסטית, וקבוצות שמייחסות להם משמעות רעיונית מעבר לסמל. למשל, קבועות בעלות סטטוס חברתי נמוך דבקות יותר בסמלים מאשר קבועות בעלות סטטוס חברתי גבוה.

הממד השישי הוא ממד היחס למנהיגים המחזיקים בעמדות הכוח בחברה - בעלי העוצמה. הללו שוואפים לקבל לגיטימציה מהאזרחים. ובר הבחן בשלושה טיפוסי לגיטימציה לבעלי העוצמה: לגיטימציה מסורתית, לגיטימציה רציונלית ולגיטימציה כריזומטית. הlgיטימציה למנהיגים בעלי העוצמה היא חלק מהתרבות הפוליטית של המדינה; בחברות שונות ובסטטורים שונים בחברה ישן התייחסויות שונות למנהיגות.

הממד השביעי שנבדק היה ממד האפקטיביות הפוליטית בניגוד לניכור פוליטי. יעילות פוליטית מתייחסת לתהוcharה סובייקטיבית של האזרח כי הוא יכול לפעול ולהשפיע על התרחשויות. יעילות פוליטית היא הקוטב השני לניכור פוליטי (Seeman, 1965).

איסטון ודניס (Easton & Dennis, 1967) טוענים כי ליעילות פוליטית שלושה ממדים מרכזיים: א. נורמה. במשטר דמוקרטי רוחות נורמה חברתיות המעודדת את האזרחים לחתך חלק בעילות חברתיות פוליטית ולנסות להשפיע על המוסדות. ב. עמדה. עצמת התהוcharה של האזרחים באשר ליכולתם להשפיע מבחינה פוליטית. תהוcharה השפעה אישית חזקה בתחום הפוליטי אינה נוטה להתרערר. ג. התנהגות. מידת ניסיונו של האזרח לפעול ולהשפיע בתחום הפוליטי.

הנחה הבסיסית היא שבחברות המערביות האזרח הוא בעל כוח השפעה על הכרעות הממשלה. אך הנחה זו אינה מתקיימת תמיד. פעמים רבות קבוצות רחבות בחברה מרגישות מנוכחות מהמערכת הפוליטית וחסרות השפעה עליה. לעיתים, גם החברה מפתחת אידיאולוגיה של השתתפות, כך קרה במשטרים הקומוניסטיים, אך מסתבר בדיעד שחלק מהעם, וביחוד האינטלקטואלים, היה מנוכר מהמערכת הפוליטית (Smith, 1971).

הממד השמיני של המחקר קשור בהערכת פעילות הממשלה במדינה המודרנית. הערכת פעילות הממשלה לא נעשית רק לפני הבדיקות אלא בתקופה שבין בחירות לבחרות, משאליל דעת קהל הפכו למנגנון פיקוח חשוב על השלטון, מערכת הצירום של פיהם מוערכת פעילות הממשלה בדרך כלל הם - האם קיים שוויון בחברה, האם לכל אחד ניתנת ההזדמנות להצלחה, האם המדינה מספקת אינכוט חיים גבוהה, האם המדינה משליטה חוק וסדר.

הממד התשיעי הוא ממד החשיפה לכלי התקשורות. כלិ התקשורות ההמוניים הם מהאמצעים החשובים לסוציאלייזציה פוליטית ולМОביביזציה פוליטית. במשטרים טוטליטריים חשיבותם של כלិ התקשורות ההמוניים

רבה יותר מאשר במשטרים דמוקרטיים, שכן המשטר הטוטליטרי שואף להקנות לאזרחיו מחשבה נכונה, ליצור סדרי עולם בעלי היגיון פניימי המקשר בין מציאות תרבותית לבין תביעות אידיאולוגיות, שעה שבמשטרים דמוקרטיים ההיבטים של סדר "נכון" מול סדר "לא נכון" חשובים פחות.

הממד העסקי הוא ממד הקליטה. הקליטה מתבטאת ברכישת לשון, מציאות עבודה והזדהות עם החבורה לפי הפרדיגמה הקלסית של הגירה וקליטה (Gordon, 1964). הקליטה האינסטרומנטלית והחברתית משפיעות על התיחסות למערכת הפוליטית. קבוצות נקלות שואפות להשתתפות מלאה במערכות הפוליטית וברצון להשפיע עליה, בהזדהות עם סמליה הפוליטיים ובהערכתה חיובית של תיפוקה, ולהפוך.

הממד האחד עשר הוא ממד ההצבעה. ההנחה היא כי אקט ההצבעה משקף את התייחסותו של האזרח לממדים שהזכירו לעיל. באקט ההצבעה מסכם האזרח-העליה הלכה למעשה את הערכותיו ואת ניסיונו הקשורם במציאות הפוליטית והחברתית, ואת שאיפותיו לשינויים חברתיים ופוליטיים בעתיד.

ممדיים אלה, כאמור, הם ממדים מרכזיים המשקפים תרבות פוליטית כשות' נתפסת כמערכת התייחסויות המכוננת כלפי מוסדות, ערכים ותהליכי פוליטיים. ניתוח הממדים הללו יעזר לנו למקד את עלמים הפוליטי של העולים בין שלוש התרבותיות: התרבות הקומוניסטית, תרבות הפרטורייה והתרבות הפוליטית הישראלית.

שאלות המחקר

על סמך הניתוח של הממדים הללו ניסינו לבחון את עולם הפוליטי של העולים ואת מרכיבי תרבותם הפוליטית באמצעות השאלות הבאות:

1. האם עדין ניתן לדבר על סינדרום "האדם הסובייטי"?

2. האם למושג של דור יש משמעות בעיצוב העולם הפוליטי של העולים? האם מי שגדל בצל המהפכה הקומוניסטית יש לו פרופיל שונה משל מי שבר גדל בצל הפרטורייה?

3. האם לרפובליקת המוצא יש השפעה על העולם הפוליטי של העולים הרפובליקות ברוסיה נחלקו לרפובליקות שבهن דרגת הסובייטיזציה הייתה גבוהה ולכאלה שבhn דרגת הסובייטיזציה הייתה נמוכה. דרגת סובייטיזציה גבוהה פירושה שרמת האינדוקטרינציה הפוליטית הייתה גבוהה, ודרגת סובייטיזציה נמוכה פירושה רמת אינדוקטרינציה נמוכה.

4. האם לוותק בארץ יש השפעה על ההתנהגות הפוליטית. אחת השאלות החשובות בכל מחקרי הגירה היא מה משך הזמן שהמigrant נושא עמו פרופיל של מהגר. במלים אחרות, האם יש שונות בין העולים שחיה בארץ חצי שנה ובין אלה שהגיעו לפני שלוש שנים. לשון אחר, האם האפקט של הסוציאלייזציה בארץ המוצא עדין מובהן.

5. האם הערכת פועלות הממשלה נובעת מהתפישות פוליטיות בסיסיות או מהתנסות בארץ.

6. האם תפיסת השווון בין המינים, לפחות ברמה האידיאולוגית, הביאה בעקבותיה תפיסת עולם והתנסויות דומות או שונות של גברים ונשים.

7. מה ההשפעה של הקליטה האישית על גיבוש תפיסת העולם. האם העולה שהסתגל טוב יותר לנוטה להיות פחות סובייטי או רוסי בהשכלה עולמו.

המדגם

המדגם היה מדגם מייצג של אוכלוסיות עולמים מחבר המדינות. לקחנו בחשבון קטגוריות של רפובליקת מוצא, נין, גיל, מצב משפחתי, השכלה, ותק בארץ ומקום יישוב בארץ.

להלן התפלגות האוכלוסייה לפי קטגוריות חברתיות:

בין שלוש תרבויות פוליטיות

רפובליקת מזא

%	N	רפובליקת מזא
33.7	268	RSFSR
52.2	414	אוקראינה, מולדבה, בילורוסיה, וארצות בלטיות
14.1	112	ארצות מרכז אסיה, גרווזיה וארמניה
100.0	794	סה"כ

גיל

%	N	גיל
11.9	95	20-24
20.7	165	25-34
28.3	226	35-44
16.4	131	45-54
11.7	94	55-64
11.0	88	65-70
100.0	799	סה"כ

מין

%	N	מין
55.3	439	נקבה
44.7	356	זכר
100.0	795	סה"כ

מצב משפחתי

%	N	מצב משפחתי
14.3	114	(רווק(ה)
66.6	531	נשוי\נשואה
10.2	81	(גרוש(ה)
8.9	71	(אלמן(ה)
100.0	797	סה"כ

השכלה

%	N	השכלה
3	3	השכלה יסודית
17.0	135	תיכונית
27.7	221	על תיכונית
55.0	439	אוניברסיטאית
100.0	798	סה"כ

ותק בארץ

%	N	ותק בארץ
3.4	27	עליז 89
53.7	430	עליז 90
37.3	299	עליז 91
5.6	44	עליז 92
100.0	800	סה"כ

ממצאים

1. ערכיים והפיסות פוליטיות בסיסיות

א. תפיסת האזרחות

תפיסת האזרחות היא מושג מרכזי בחברה המערבית המודרנית. הן מדיניות דמוקרטיות והן מדיניות טוטליטריות מגדריות את החובות ואת הזכויות של האזרח. מדיניות טוטליטריות נוטות להציג את חובותיו של האזרח כלפי המדינה, ואילו מדיניות הרווחה באירופה נוטות להציג את חובות המדינה כלפי האזרח. תפיסת האזרחות של היחיד היא אפוא תוצר של ראיית המשטר את האזרח מחד גיסא, ועיבוד הממציאות הפוליטית על ידי האזרח מאידך גיסא.

תפיסת האזרחות של היחיד היא ביסודה תוצר של סוציאלייזציה פוליטית וחברתית והדגשים שאوتם מצבה המדינה. אחת ההשערות של המחקר הייתה שתפיסת האזרחות של העולים מרוסיה היא תוצר של הסוציאלייזציה הפוליטית בחבר המדינות יותר משאה פרי הסוציאלייזציה בישראל. לעולים ניתנה רשימה של תוכנות שנאספו על ידי גיניגס ונימבי (Jennings & Neimi, 1974), והוגדרו על ידם כתוכנות של "אזור טוב". העולים נתקשו לדרג כל תוכונה מחשיבות מאוד (1) עד חשובה פחות (4).

ניתוח התפלגות התוכנות גיליה כי שלוש תוכנות האזרח החשובות ביותר על פי דירוג העולים היו: מציאות לחוק, נאמנו למדינה, מוכן להילחם בעד ארצו. במלים אחרות: תוכנות האזרח הטוב הן תוכנות "הנתין". התוכנות הפחות חשובות, לפי תפיסתם, הן תוכנות אישיות: דתי, עובד קשה, ותוכנות של אזרח משתתף - מותנדב בקהלתו, פעיל בענייני ציבור, פעיל בבית הספר של ידיו. על פי המונחים של אלמודן ורבה מצאנו בתשובות העולים העדפה של "תרבות נתינית" על "תרבות משותפת", תרבות של Civic Culture. נמצא כזה עלה גם מהמחקר על עולי ברית המועצות בשנות ה-70. מחקר על בני נוער בגילים 15-16, שנערך במקביל למחקר זה, עולה דפוס דומה: שתי התוכנות החשובות בעיניהם היו תוכנות של נתיניות - מציאות

חוק, מוכן להילחם בעד ארצו. התוכונה השלישית - אינו חשש מלומר את דעתו - חורגת במקצת מהדפוס של המבוגרים. הצעירים מייחסים לתוכונה זו משמעותות רבה יותר. יחד עם זאת, גם אצל בני הנוער "תוכנות ההשתתפות" - מתנדב ביישוב שבו הוא חי, ומתנדב בבית הספר של ידיו - היו חשובות פחותות. (הורובייך, 1994).

ЛОח 1

מסכימים	מסכימים בהחלט	
43.4	23.4	משמעות בבחירות
56.4	29.3	מתעניין בנעשה במדינה
46.3	19.4	פעיל בענייני ציבור
46.9	14.0	מתנדב ביישוב שבו הוא חי
50.8	18.1	פעיל בבית הספר שבו לומדים יядיו
44.9	48.7	מציאות לחוק
44.0	49.4	נאמן למדינה
47.6	26.6	מציאות לממשלה
36.2	60.4	מוכן להילחם בעד ארצו
44.5	46.5	מכבד את סמלי מדינתו
46.9	32.4	משלם מיסים בירושה
46.7	40.4	לא מבאיש את ריחתה של המדינה
54.7	34.4	סובכל כלפי אחרים
48.5	34.8	מסתדר עם בני אדם
42.1	34.0	איש משפחתי טוב
45.4	27.2	שכן טוב
46.5	24.7	איש בעל עקרונות
15.7	4.2	דתי
51.6	34.8	איש שאפשר לסמוך עליו
51.3	28.2	מוסרי
46.4	22.1	רווח לשפר את עצמו
29.4	12.9	עובד קשה
49.7	30.9	חבר טוב ונאמן
46.5	22.6	מסור לעבודתו
49.4	40.3	אדם ישר
50.5	24.9	בעל משמעת פנימית
51.9	31.7	אינו חשש מלחוות את דעתו
51.1	40.4	aicפת לו מה קורה למדינה
38.6	46.2	משמעות בצבא

כמו כן, בדקנו האם רשיימת תוכנות האוצרה הטוב, כפי שהן נתפסות על ידי העולים, נחלקות לתחומים שונים. ערכנו ניתוח גורמים, והסתבר כי בלטו שלושה תחומים המקבילים לשלוש התרבותיות הפוליטיות של אלמוני ורבה. בתחום הראשון, שקרנו לו התחום "הפרוציאלי", נכללו התוכנות הבאות: סובלן, מסתדר עם בני אדם, איש משפחה טוב, שכן טוב, איש בעל עקרונות, אדם שאפשר לסכו עליו, מוסרי, רוצה לשפר את עצמו, ישר, בעל משמעות פנימית, איינו חשש מלחוות את דעתו וחבר טוב. דהיינו תוכנות אישיות. אדם שחי בעולמו האישי ובמערכת החברתית המוצמצמת שלו, והוא איינו מצפה להשקעות מצד המערכת הפוליטית.

התחום השני היה התחום שקרנו לו במושגי אלמוני ורבה תחום "הנטיינות". בתחום זה נכללו התוכנות הבאות: מציאות לחוק, נאמן למדינה, מציאות למשלה, מוכן להילחם בעד ארצו, מכבד את סמלי מדינתו, משלם מיסים ביושר, לא מבאיש את ריחת המדינה ומשרת בצבא.

התחום השלישי היה מה שנכנה במושגי אלמוני ורבה תחום "השתתפות" או "תרבות אוצרית". בתחום זה נכללו התוכנות: משתמש בבחירה, מתעניין במעשה המדינה, פעיל בענייני ציבור, פעיל בבית הספר שבו לומדים ילדיו, פעיל ביישוב שבו הוא חי, על סמך החלוקה לשלוש תחומים בניינו שלושה סולמות, ולכל אדם ניתן ציון בכל תחום: 1) האוצרה נתין; 2) האוצרה כבעל תוכנות אישיות; 3) האוצרה כמשמעות>.

אפשר לומר כי העולים קיבלו את הציון הגבוה ביותר בסולם נתינות, ואת הציון הנמוך ביותר בסולם השתתפות.

הצירוף של פרוציאליות גובהה ונתינות גובהה נמצא על ידי אלמוני ורבה. ההתקנסות בדי' אכיות וחוסר תביעות כלפי המדינה, דהיינו, תפיסה פארכיאלית בקרבת אוצרתי מדיניות טוטליטריות, היא פעמים רבות תוצר של חוסר מוטיבציה כלפי המדינה בעקבות הלחץ להיות "ונטיניס" ולא אוצרחים שותפים.

בשלב הבא ערכנו ניתוח שונות לגבי כל סולם וסולם לפי רפובליקת המוצא, גיל, זמן העלייה לארץ, השכלה, מין ורמת ההיקלטות, וזאת כדי לבדוק האם קבוצות עולים שונות יגיבו באופן שונה לסולמות.

בחלוקה לפי רפובליקות מוצא נראה שלא היה הבדל בין יוצאי הרפובליקות השונות בשני סולמות: "солם ההשתתפות" ו"סולם הנtinyות". לעומת זאת, בסולם "הפארוכיאליות" היה הבדל בין יוצאי הרפובליקות השונות: ליווצאי הרפובליקות הבלטיות וליווצאי אוקראינה הייתה תפיסה "פארוכיאלית" יותר בהשוואה לתפיסה של יוצאי הרפובליקות האסיאניות ורוסיה.

באשר לחלוקת הגילים - בכל הסולמות היה הבדל מובהק בין קבוצות הגיל השונות: העולים שהיו בגיל מתקדם הביעו יחס חיובי יותר לתוכנות האזורה המצוינות. אפשר לומר שהדור המבוגר מגלת עניין רב יותר בפוליטיקה מאשר הדור הצעיר.

בחלוקה לפי רמת השכלה ומין לא היה הבדל בין המשכילים יותר לבין המשכילים פחות, ובין זכר לנקבה.

משך זמן השהות בארץ לא השיע על התיחסות לשולשות הסולמות, ניתן לטעון שעקבותיהם של פירות הסוציאלייזציה בחבר המדינות עדין לא נמחקו, ומשך הזמן הקצר בארץ לא משנה את העמדות.

ידיעת השפה העברית, שהיא אחד מהאינדיקטורים לקלייטה, מלבדת כי ככל שהעולה יודע עברית ברמה גבוהה יותר, כך התיחסותו היה פחות חיובית בשלושת הסולמות של תוכנות האזורה הטוב. תכונה דומה עולה מניתוח התיחסות לсолמות הללו לפי היוט העולה עובד, עובד חלקי או לא עובד בכלל. תפיסת העובדים בהתייחסותם לשני הסולמות - הסולם "הפארוכיאלי" וסולם "ההשתתפות" - שונה בצורה מובהקת מהעלויים שלא עובדים לבין העולים שעובדים. העובדים שעובדים תמכו בתפיסה הפארוכיאלית ובתפיסת ההשתתפות יותר מהעלויים שאינם עובדים.

המצאים מלמדים אפוא כי בתפיסה עולם הפליטי של העולים מחבר המדינות התפיסה של נתינות היא הדומיננטית, ויחד עם זאת, יש גם אלמנט חזק של פארכיאליות. האלמנט החלש ביותר בתפיסתם הוא זה של ההשתתפות: האוריינטציה של Civic Culture מצאנו עוד כי משך זמן שהיה בארץ לא הביא, לפי שעה, לשינוי בתפיסה האזרחות. אך יש גם סימנים המראים שרמת הקליטה בארץ מביאה לשינוי מה בתפיסה האזרחות, והעולה שקליטתו טובת יותר משנה במקצת את תפיסת הנתינות שלו.

לגיל יש משמעות ברמות ההיסטוריות למערכת הפליטית, תגבורת הערים לכל אחת מתפיסות האזרחות היא פחות חיובית מהתפיסות של המבוגרים. במלים אחרות, התייחסות למערכת הפליטית היא פחות אינטנסיבית אצל צעירים בהשוואה לזו של המבוגרים. חיזוק לממצא זה מתקיים גם מمدגם בני הנוער. (הורוביץ, 1994).

ב. זכויות אזרח

פן חשוב במערכת היחסים בין האזרח ובין המדינה הוא זכויות האזרח. ברוסיה שלאחר הפרטוריקה חלה התעוררות רבה בנושא, וקיימת גם ביקורת רובה על המשטר. במחקר שערכה בשקIROVA (Bashkirova, 1993) מטעם גאלופ לחבר המדינות, היא מצאה כי בין 14% ל- 26% מהזרים ברפובליקות השונות של רוסיה היו שבעי רצון מזכויות האזרח. עוד מצאה, שביעות רצונם של תושבי גרויזה בשאלת זכויות האזרח היא הנמוכה ביותר, ואילו שביעות רצונם של תושבי בילורוסיה ואוקראינה היא הגבוהה ביותר.

עלולים הציגו רשימה של זכויות אזרח, והם נשאלו האם הם מסכימים או לא מסכימים עם הזכויות שהוצעו בפניהם, והיה עליהם לדרג את תשובתם על פי סולם בן ארבע דרגות.

בין 70% ל-98% מהמשיבים הסכימו עם רשימת הזכויות שהוצגה להם. הזכויות שקיבלו דירוג נמוך היו הזכות לחופש התארגנות והזכות לשיטון הרוב. הדירוג של העולמים משקף במידה מסוימת את המציאות ברוסיה: ברוסיה שלאחר הפרטוריוקה כמו התארגניות פוליטיות שונות, ובתוך גם התארגניות קייניות. אзорחים רבים היו מוטדים מההתארגניות הללו. لكن, ייחסו העולמים חשיבות פחותה לזכות לחופש ההתארגנות.

באשר לזכויות החשובות יותר, שתיים נראו חשובות יותר מהאחרות, ואולי הן זרות לאיש המערב: האחת היא הזכות להתגורר בכל מקום ומקום. ברוסיה הסובייטית הייתה נידותם של האזרחים קשורה באישור השלטונות, הדבר הבהיר לא רק על אזרחים נידיים ומוניות אלא גם על אלה שביקשו להחליף מקצוע או מקום עבודתם. השניה היא הזכות למשפט הוגן. שריון הלב של המשטר הסובייטי נחשפה בגלוי במשפט הרואה שנערכו בברית המועצות, וכן זכות זו נראית להם כה חשובה.

לוח 2:

אחוז העולמים הטוענים כי הערכיהם הבאים הם חשובים ביותר

78.0	פלוריזם
90.0	חופש הדיבור
91.0	חופש עיתונות
72.0	חופש התארגנות
90.3	חופש ذات
98.0	זכות למשפט הוגן
88.9	חופש מחאה
90.0	סובלנות כלפי הולמת
86.0	סובלנות כלפי מיעוטים
91.8	צדקה חברתי
50.2	שלטונו הרוב
91.0	קביעת שליטונו על ידי בחירות
78.2	זכות האופוזיציה
83.8	זכויות שווה לנשים
83.8	זכויות שווה לעובדים
96.0	זכות להתגורר בכל מקום
N=800	סה"כ

בשאלון בדקנו גם האם העולים תופסים את זכויות האזרח כמקרה אחד, או מחלקים אותו לכמה קטגוריות. לצורך זה ערכנו ניתוח גורמיים, והתברר כי זכויות האזרח נחלקו לשלש קבוצות, שהן שלושה עלמות תוקן: סולם תוקן אחד התייחס לחופש על מרכיביו השונים: חופש דיבור, חופש עיתונות וחופש התארגנות.

סולם תוקן שני התייחס לפרודדרות דמוקרטיות: זכות למשפט הוגן, קביעת שלטון על ידי בחירות, זכות האופוזיציה וחופש מהאה.

סולם תוקן שלישי התייחס לצדק ושוויון: צדק חברתי, שלטון הרוב, זכויות שוויota לנשים, זכויות שוויota לעובדים ויכולת להתגורר בכל מקום. חלוקה זו דומה מאוד לניתוח של מרשל (Marshal, 1965) המחלק את זכויות האזרח לשולשה סוגים: זכויות אזרח עם מושג החופש, זכויות אזרח הקשורות בהתקפות תהליכי דמוקרטיים, וזכויות אזרח הקשורות בזכויות חברתיות כמו צדק סוציאלי.

מורויסקי (Morawski, 1994) טען שהאזור בחברה הפוסטקומוניסטייה צריך לאכץ תפיסות פוליטיות בנושא היחסים בין האזרח לבין המדינה בשלושה רבדים: רובד אחד - זכויות אזרח כפי שהתפתחו בעקבות המהפכה הצרפתית, והמתמצאות במושג חופש; רובד שני - זכויות אזרח הקשורות לדמוקרטייה כשיתפה פוליטית; ורובד שלישי המתיחס למדיינת הרווחה לאחר מלחמת העולם השנייה ומתחמזה במושג צדק סוציאלי. מורויסקי העידך שהאזורים בחברה הפוסט קומוניסטייה אימצו רק את הרובד הראשון.

על סמך ניתוח הגורמים בניינו שלושה עלמות: חופש, פרודדרות דמוקרטיות וצדק. בדקנו את תגובת כלל האוכלוסייה לשלשות. נראה כי התגובה החיובית יותר הייתה לסולם חופש ולסולם פרודדרות דמוקרטיות, ופחות לסולם של צדק חברתי. נראה כי הדברים מתקשרים עם תפיסתו של מורויסקי שאזרחי החברות הפוסט קומוניסטיות לא הגיעו לaimoth של תפיסת זכויות-אזור, שמעוגנת במדינת הסעד האירופאית. בשלב הבא ערכנו

ניתנות שונות, זאת כדי לבדוק האם קבוצות חברתיות שונות מגיבות באופן שונה למושג זכויות האזרח.

בחלוקה לפי רפובליקות מוצא לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות בהתייחסות למושג זכויות האזרח חוץ מהתייחסות למושגים צדק חברתי ושוויון. מצאנו כי ליווצאי הרפובליקות האסיאניות יש יחס חיובי לנושא צדק חברתי ושוויון יותר מאשר ליווצאי רוסיה. ניתן שנושא הלאומי ברפובליקת המוצא שלהם, והיחס اللا שוויוני של השלטון המרכזיזי, הביאו אותם להגביך כך, אך ניתן כי הדבר קשור בהתנשאותם בארץ, ובתוחותם שיש איז-צדק חברתי במיוחד כלפי העולים שבאו מארצאות האסלאם.

חלוקת לפי רמת ההשכלה של העולים הראתה כי הדפוס המערבי עובד: המשכילים יותר היו גם אלה שתמכו יותר בזכויות אזרח, חוץ מבסולם של צדק חברתי.

חלוקת על פי הגיל הראתה שככל שהמשיב היה מבוגר יותר כך היה יחס חיובי יותר לזכויות האזרח. נראה שהאזורים הרוסיים המבוגרים התנסו בשלילת זכויות האזרח, וכן גם ייחסו לזכות הזאת חשיבות רבה יותר מאשר הצעירים שגדלו בתחום עולם הפרטורייקה, או הפרטורייקה בדרך. עולם שבו זכויות האזרח היו ברורות יותר.

חלוקת על פי זמן העלייה לארץ הראתה כי רק בתשובות בנושא פרוצדורות דמוקרטיות הסתמן הבדל מובהק בין העולים שעלו בתקופות שונות. העולים שהו זמן ממושך יותר בארץ ייחסו משמעות רבה יותר לפרוצדורות דמוקרטיות. ניתן שקבוצת העולים החדשה יותר נחשפה פחות להדרכה בנושאי פרוצדורות דמוקרטיות, שכן לימודי האולפן יש דגש רב על נושא זה.

חלוקת על פי רמת הקליטה בארץ הראתה שהulosים שלטו פחות בעברית, תמכו יותר בצדק חברתי ושוויון.

חלוקת על פי השאלה האם העולהעובד או לא, הראתה כי בשני סולמות - צדק חברתי וחופש - היה הבדל בתשובות העולים. בשני הסולמות

הלו, העולים שלא עבדו, דהיינו הלא נקלטים, גילו יחס חיובי יותר לזכויות האזרח מהעלים שעבדו. יתרון כי רגשותם של מובטלים גדוליה יותר. בסכם ונאמר שבנושא אחד فعل דפוס העמדות המערבי: העולים המשכילים תמכו יותר בזכויות אזרח מהעלים בעלי השכלה הנמוכה. באשר לגיל, הגיל משפייע בכיוון שונה: המבוגרים גילו יחס חיובי יותר לזכויות האזרח, ואפשר להסביר זאת בחשיפתם לשירות השלטון ולהיעדר זכויות חברתיות בארץ מוצאם. לעומת זאת, הדור צעיר בדרך פרטורייה, או בפרטורייה, גדל בסביבה דואגת יותר לזכויות אזרח.

משתנה הוותק בארץ מראה כי העמדות בנושא זכויות אזרח גובשו כבר בחבר המדינות, ולא בישראל, יחד עם זאת נראה כי מי שנקלט בעבר גם שינוי בערכיים ובividוד בהבנת הפרוצדורות הדמוקרטיות.

ג. **ערכים מטריאלייסטיים מול ערכים פוסט מטריאלייסטיים (אינגלרט)**
אינגלרט פיתח מכשור מחקר הקריי "ברומטר אירופי". בברומטר זה הוא בדק ובודק שינוי בערכים של האזרחים במדינות שונות באירופה. אינגלרט סבור שחל מעבר מהטפה של הממשלה לספק צרכים כלכליים, לתפיסה של הממשלה לספק איזות חיים - תפיסה פוסט מטריאלייסטית.
במחקרנו השתמשנו בקונצפציה שלו, אם כי לא בבעלי המחקר הספציפיים שלו. השתמשנו באינדקסים שפותחו על ידי וכל אינדקס הפכו לפרט - היגד בשאלון. הצגנו בפני העולים שבעה עשר היגדים המשקפים ערכים של מטריאליות ופוסט מטריאליות, והעלים הctrרכו לענות בהסכמה או בא-הסכמה. ההסכמה הרבה ביותר הייתה להיגדים העוסקים באיזות חיים - דהיינו ההיגדים העוסקים באקולוגיה, פיקוח גרעini - היגדים פוסטמטריאלייסטיים. היגד אחר שהיהתו לו הסכמה גדולה יותר בהשוואה להיגדים אחרים היה ההיגד בנושא זכות ההגדרה העצמית של לאומיים.
נראה שההסכמה עם ההיגדים הללו, ובעיקר עם ההיגדים האקולוגיים, נבעה מהתנסותם של העולים עם בעיות מהסוג הזה בשנים האחרונות, ולא

דווקא בגלל התפתחות רעיונית וערכית, כפי שקרה בעולם המערבי האירופי, התפתחות שהביאה לשינויים בהסתכליות על העולם. יחד עם זאת, העלייה בחשיבותו של הנושא האקולוגי, גם אם לא באה בעקבות שינוי ערכי ממשמעותי, מחייבת על הרחבת האפקח החברתי של העולמים ועל ראיית בעיות בהיקף גלובלי.

ЛОח 3: **היגדים שונים**

היגז	אחוז מסכימים
יש לפתח אנרגיה גרעינית רק לצורכי שלום	87.3
יש לעשות מאמץ לצמצם את אי השוויון בהכנסה	60.5
צריך להטיל עונשיםכבדים על טרוריסטים	98.4
יש להרחיב את שליטתה הממשלתית על עסקים פרטיים	46.0
צריך של ממשות יהיה ופקיד רב יותר בניהול הכלכלת	61.7
מערב אירופה צריכה לפתח עצמה צבאית	31.2
עסקים צריכים לתת לעובדים שלהם יציג בחנחות	54.1
הפליה היא עניינה הבלעדי של האישה	75.8
יש לפרך מדיניות המורכבות מכמה לאומיים ותת ללאומיים הגדרה עצמאית	46.7
יש לעודד מדיניות פלורליסטיתות לכבד את המסורת ואת התרבות של העמים	96.1
ממשלה צריכה לנתק עצדים תקיפים בנושא של מפגעים סביבתיים וזיהום אוויר	98.3
יש לחת סיווע כלכלי לארצאות שהשתחררו מהקומוניזם	66.5
יש אחריות של העולם המפותחת לארצות נחלשות	70.2
צריך שייהי פיקוח בינלאומי על תוכניות גרעיניות	98.1
אין מקום ליוחדים בברית המועצות	45.5
ليיהודים יש תפקיד חשוב בשיקום הכלכלת הרוסית	54.7
סה"ב	N=800

ניתוח ההיגדים העלה שאפשר לסוגם לשלווש קבוצות של תוכנים שונים: הקבוצה הראשונה עוסקת ביחס בין הכלכלת והחברה, ההיגדים שנכללו בה היו: יש לצמצם את אי השוויון בהכנסה; יש להרחיב את שליטת הממשלה על עסקים פרטיים; צריך של ממשות יהיה תפקיד רב יותר בניהול

הכלכלה; מעסיקים צריכים לחתן ייצוג לפועליהם בהנהלות. תכנים אלה קשורים בתפיסה סוציאל דמוקרטית העומדת מול תפיסה קפיטליסטית כלכלית טהורה.

הקבוצה השנייה עוסקת בעולם האקולוגי. ההיגדים שנכללו בה היו: יש לעודד פיקוח בינלאומי על תכניות גרעיניות; הממשלה צריכה לנוהג צעדים תקיפים נגד זיהום אויר; יש לפתח ארגניה גרעינית רק לצורכי שלום.

הקבוצה השלישית עסקה באחריות בינלאומית. והיו בה ההיגדים הבאים: לארכות המפותחות יש אחריות כלפי ארץות העולם השלישי; יש לתת סיוע כלכלי לארכות שהשתחררו מהקונומיזם; ארץות הברית צריכה להיות השוטר של העולם; מערב אירופה צריכה לפתח עצמה צבאית.

על סמך ניתוח הגורמים בנינו סולמות. לסולם הראשון קראנו "הסולם הסוציאל דמוקרטי". לסולם השני קראנו "הסולם האקולוגי". לסולם השלישי קראנו "הסולם של אחריות העולם המפותחת". באופן כללי אפשר לומר שהעולם ייחסו משמעות רבה יותר לנושא האקולוגי ולנושא היחס בין כללה לבין חברה (הסולם הסוציאל-דמוקרטי) מאשר לנושא הבינלאומי - דהיינו אחריות העולם המפותחת כלפי העולם הלא מפותחת.

ערכנו ניתוח שונות לסולמות האלה לפי קטגוריות תברתיות שונות. מן הניתוח עולה כי ב"סולם הסוציאל דמוקרטי" הסתמננו כמה הבדלים: המבוגרים תמכו בפתרון הסוציאל דמוקרטי יותר מאשר משתמשו בו הצעירים. המשכילים פחות ייחסו לו יותר חשיבות מהמשכילים. יוצאי הרפובליקות בפריפריה ייחסו לו יותר חשיבות מיזמי רפובליקות המרכז. העולים שלטו פחות בעברית הסכימו יותר עם הפתרון הסוציאל דמוקרטי, וכך גם העולים שלא עבדו. נראה שהסקטור החלש תמכ בפתרון של מעורבות המדינה בכללה יותר מאשר מהסקטור החזק יותר.

באשר לסולם האקולוגי, נשים ובעלי השכלה גבוהה גילו יחס חיובי לנושא האקולוגיה יותר מגברים ובעלי השכלה נמוכה. בנושא אחריות העולם המערבי לא בלטו הבדלים בין הקבוצות. ניתן לומר שלמרות האירועים

שעbero על חבר המדיניות, הפניו העולים את העקרון הסוציאל דמוקרטי, וכן ראו עצם חיים בחברה מתוכננת יותר מבחברה קפיטליסטית.

ד. **ערכים אישיים**

בשאלון ציינו סדרה של ערכים, והulos נשאלו האם הם מייחדים לערכיהם האלה חשיבות רבה או מעט. מניתות התשובות מצאנו שלושת הערכיהם החשובים ביותר בעניין העולים היו רכישת חברים נאמנים, *לחיות חי* משפחה מאושרים ולהיות חופשיים. נראה אפוא שיש כאן העדפה של החיים האינדיויזואליים, והאוריאינטציה כלפי הקולקטיב משתייה, כפי שראינו לעיל. מגמה זו מתইישבת גם עם תפיסת האזרחות של העולים, שנטו לקובט של תרבויות פוליטית פארוכיאלית מסתגרת, על פני תרבות פוליטית משתתפת. מחקרים ברוסיה הקשורים בשם של בשקIROVA, (Bashkirova, 1993), יאDOB (Yadov, 1994) ומאגון (Magun, 1994), מגלים מגמה דומה. מעניינת גם התיחסות להשכלה גבוהה. חלק מהאתeos של החברה הסובייטית היה "היה אזרח משכילי" והשכלה גבוהה תפסה מקום נכבד בערכי החברה. עם נפילת המשטר הקומוניסטי והפרטוריקה חל פיחות בערך ההשכלה הגבוהה, ואחד הסימנים לכך הוא מיעוט הנרשומים ללימודים גבוהים בשנים האחרונות.

לוח 4: באיזו מידת חשובות לך המטרות האלה

لוח 4: באיזו מידת חשובות לך המטרות האלה	מואוד	ஓין חשוב לך	לא חשוב לך	כללו חשוב	סח"כ	חשיבות
לנהל חיים שקטים ונוחים	29.5	50.7	16.1	3.7	(791) 100.0	
לרכוש חברים נאמנים	66.3	32.8	0.5	0.4	(795) 100.0	
לרכוש השכלה גבוהה	30.7	32.7	27.0	9.6	(756) 100.0	
להיות עשיר	29.5	48.4	20.2	1.9	(791) 100.0	
לחיות חיי משפחה מושרים	57.8	38.6	3.2	0.4	(793) 100.0	
להגיע לעמדות מנהיגות וכוח	6.8	17.4	60.6	15.2	(797) 100.0	
לעזר אחרים, לתורם לאחרים	27.6	65.2	6.2	1.0	(794) 100.0	
להיות חופשי	56.3	41.3	2.0	0.4	(794) 100.0	
לחיות לפי המסורת	11.4	43.3	36.1	9.2	(790) 100.0	
הערכה של החבורה	15.9	51.2	30.1	2.8	(793) 100.0	
לחיות חיים של שווון	23.7	53.0	18.6	4.7	(792) 100.0	
לחיות חיים של כבוד	39.6	56.6	3.4	0.4	(790) 100.0	
לחיות חיים רב גונאים ומרגשימים	36.5	52.0	9.9	1.6	(790) 100.0	
לחיות חיים של הנאה	50.9	46.4	2.3	0.4	(792) 100.0	

בעקבות מחקרים קודמים (הורוביץ, 1992; 1993) בינו שלושה סולמות על סמך התגובה להיגדים שליל. לסולם הראשון קראנו "סולם חיים מרגשימים". הסולם כלל את הפריטים הבאים: לרכוש חברים נאמנים, להיות חופשי, לחיות חיים רב גונאים ומרגשימים ולהיות חיי הנאה. לסולם השני קראנו "סולם מהוונות אישיות", ונכללו בו הפריטים הבאים:(lnהן חיים שקטים, לעזרו לאחרים ולתרום לאחרים, לחיות לפי המסורת, לחיות חיי שווון ולהיות חיי כבוד.

לסולם השלישי קראנו "סולם הישגיות". הפריטים שנכללו בסולם היו: לרכוש השכלה גבוהה, להיות עשיר, להגיע לעמדות מנהיגות וכוח, ולזכות להערכתה של החבורה.

באופן כללי אפשר לומר כי העולמים ייחסו משמעות רבה יותר ל"סולם חיים מרגשיים" ומשמעות פחותה ל"סולם הישגיות". נתון זה מתיישב עם מחקרים שנעשו ברוסיה לאחר הפרסתוריקה, ודיווחו שרמת ההישגיות יורדת.

ערכנו מבחני שונים, וממצאו כי בנושא הישגיות הצעירים הישגיים יותר מהמבוגרים. אך הם גם ביקשו חיים ריגושים יותר. המבוגרים, לעומת זאת, רצו חיים של מהוגנות. נמצא גם שבנים היו יותר הישגיים מבנות. באשר לממד קליטה, לא נמצאו דפוסים עקיבים. בהקשר לערכיהם אישיים בדקנו גם ערכי עבודה. ערכי העבודה ברוסיה היו חלק מרפרטואר הערכיהם האישיים של האזרת, ולא בצד דיבורו וורנלו (Voronet, 1976) וליאן (Lane, 1992) על אtos העבודה והישגיות של יוצאי ברית המועצות. שלושה סולמות מוטיבציה לעבודה נבנו מתוך מחשבה כי המוטיבציה משקפת את תרבות העבודה. המוטיבציה סוגה למוטיבציה אינטראנסית, למוטיבציה מטראיליסטית שקשורה בכספי ובתגמולים חומריים, ולמוטיבציה שקשורה ביחסי אנוש. העולמים ייחסו משמעות רבה יותר למוטיבציה שקשורה בכספי, ומשמעות פחותה למוטיבציה אינטראנסית ולמוטיבציה הקשורה ביחסי אנוש. השינוי בסוג המוטיבציה משקף שינויים שעברו על החברה הרוסית בעידן הפרסתוריקה. במשטר הקומוניסטי דובר על העבודה כמיושע עצמי. ביום בחברה הפוסטקומוניסטי מדבר על העבודה כמקרה תגמולים כספיים. באשר לתగבות של קבוצות שונות, נמצא שלא היו הבדלים בין יוצאי הרפובליקות השונות, ובין בעלי ההשכלה השונות בשאלת המוטיבציה לעבודה. לעומת זאת, לקבוצת הגיל הייתה משמעותית. הצעירים ייחסו משמעות רבה יותר לכיסף וליחסי אנוש, ומשמעות מעטה למוטיבציה אינטראנסית, בהשוואה למבוגרים.

2. התפיסה של תהליכיים פוליטיים וחברתיים

מרכיב נוסף בתרבות הפוליטית הוא תפיסת תהליכיים פוליטיים. המחקר התריכז ארבעה מוקדים: המוקד הראשון והמוקד השני עוסקו במא שדלמטר (Delamater, 1972) מגדיר מחויבות כלפי המערכת הפוליטית - מחויבות דרך סמלים ודרך מנהיגות. המוקד השלישי עוסק במידה תחושת האפקטיביות, והמוקד הרביעי עוסק במידה ההשפעה של כל תקשורת על תהליכיים פוליטיים.

א. סמלים פוליטיים

סמלים הם חלק מהמערכת הפוליטית. הסמלים הפוליטיים מתווכים בין האזרח לבין המדינה. הסמלים הם הבסיס ליחסים הקיימים ביניהם. במחקרנו פיתחנו סולם סמלים פוליטיים, ומרכזינו היו: הנפת דגל המדינה ושירות המדינה גורמים לי רגשות התעלות; בהנפת הדגל ושירות המדינה אני מביע נאמנות למדינה; יום הבחירות לכנסת הוא יום חשוב מאוד; הכנסת מסמלת את הדמокרטיה הישראלית. תחילת בדקנו את התפלגות התשובות ביחס לשני מרכיבים: הנפת דגל המדינה ושירות המדינה גורמים לי רגשות התעלות, בהנפת הדגל ושירות המדינה אני מביע נאמנות למדינה. התפלגות התשובות הייתה כך:

לוח 5

ערכדים	מספרים	לא מספרים	מספרים	מספרים	מאות
100.0 (792)	3.2 (26)	16.5 (131)	52.0 (415)	28.3 (220)	הנפת דגל המדינה ושירות המדינה גורמים לי רגשות התעלות
	3.3 (787)	19.4 (153)	52.4 (412)	24.9 (196)	בהנפת הדגל ושירות המדינה אני מביע הזהות עם המדינה

ניתוח התשובות לשאלות מראה כי 75% מכלל המשיבים מייחסים חשיבות רבה לסמלים, הן כמכשיר לבניית הזדהות והן כמכשיר לשיפור אישי.

בזקנו את ההתייחסות לסמלים לפי קטגוריות חברתיות שונות. לא נמצאו הבדלים בקטגוריות של רפובליקות מוצא, רמת השכלה ומשך זמן השהייה בארץ. לעומת זאת, נמצאו הבדלים בקטגוריות הגיל - המבוגרים גילו יחס חיובי יותר לסמלים פוליטיים מהצעירים. נראה כי עקבות הסוציאלייזציה בברית המועצות הטבעו את חותמן על הדור המבוגר, והוא מייחס ערך רב לנושא הסמלים, ואילו הדור הצער מיחס משמעות מעטה לסמלים. ניתן לראות בהתייחסות החביבית לסמלים חלק "מסינדרום האדם הסובייטי". חלק מהתהילה הסוציאלייזציה בברית המועצות לשעבר ובחבר המדינות, הן במערכות הפורמליות והן במערכות הבaltı פורמליות, הן ברמה הקוגניטיבית והן ברמה הרגשית, הייתה יצירת מחויבות על ידי חשיפה לסמלים פוליטיים. ליין (Lane, 1992) כותב: "משמעות הaginiים והרטואלים ברוסיה הסובייטית הייתה אישור וכיירת תודעה, רגשות והתנהגוויות של בני החברה, יצירות סטנדרטים של דרך החיים של החברה הסוציאליסטית". (ע' 304).

ב. היחס למנהיגות

மமד חשוב בהבנת התפקיד של המערכת הפוליטית הוא תפיסת המנהיגות: האם המחויבות למערכת הפוליטית נוצרת דרך סמלים, דרך רעיונות או אידיאולוגיה, או דרך מנהיגות.

ובר דיבר על שלושה טיפוסים של מנהיגות: מנהיגות מסורתית, מנהיגות חוקית-רציוнаלית ומנהיגות כרייזמטית. העולים נשאלו על יחסם למנהיגות כרייזמטית. שיערנו שמחויבותם היא יותר רעיונית או אפילו סמלית ופחות אישית. האמירות בשאלון היו כדלהלן: אני אצביע עבור מנהיגים כרייזמטיים; מדינת ישראל זוקה למנהיג חזק;

אני מעדיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים. לוח 6 מציג את התפלגות התשובות.

לוח 6

מנהיגים כרייזמטיים	אני מעדיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מפני שישראל זוקה למנהיג חזק	אני מעדיף עבורה מנהיגים כרייזמטיים
מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים
מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים
מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים	מעודיף מנהיגים אפורים על מנהיגים כרייזמטיים

באופן כללי אפשר לומר שהulosים לא נחו אחר מנהיגים כרייזמטיים, ומחויבותם הייתה רעונית. בדקנו את ההבדלים בנושא זה לפי קטגוריות חברותיות שונות ונראה שבלי ההשכלה הנמוכה העדיף מנהיגים כרייזמטיים. דפוס זה קיים גם בארץות המערב. בעלי ההשכלה הנמוכה הם המושא של מנהיגות כרייזטית. באשר לקטgorיות הגיל - אלה שעברו סוציאלייזציה במסגרת הקומוניסטי תמכו במנהיגות כרייזטית יותר מהצעירים. בקטgorיות הרפובליקות תמכו יוצאי ה-RFSFR במנהיגות כרייזטית יותר מיווצאי הרפובליקות האחרות. יתכן ואוכלוסיות מסוימות בברית המועצות לשעבר הושפעו ממנהיגים כרייזמטיים, ואוכלוסיות אלה נחלקות לשני סוגים: בעלי רמה סוציאו-אקונומית נמוכה, וככלו שהיו חשופים לאינדוקטרינציה פוליטית אינטנסיבית. משך זמן השהות בארץ לא השפיע על העמדות בשלב זה.

ג. אפקטיביות פוליטית

נושא תפיסת האפקטיביות או היעדר ניכור נבדק על ידי סדרה של היגדים שפותחה על ידי הורוביץ (Horowitz, 1989; Gitelman, 1982) ההיגדים היו: זכות ההצבעה לכנסת מאפשרת השפעה על המערכת הפוליטית; אני מגלה עניין בתחום הפוליטי; לאזרח אין אפשרות להשפיע על פוליטיקה; אני

מסתפק בלהיות אזרח נאמן למדינה; במקום שבו שולטת ביורוקרטיה הדרך היחידה לשדר עניינים היא לرمות.
ביקשו מהulosים להתייחס לכמה אמירות בנושא אפקטיביות.

ЛОח 7

סה"כ	מסכימים מאוז	מסכימים	לא מסכימים	לא מסכימים כל	
769 100.0	108 14.2	399 51.8	222 28.8	40 5.2	לאזרח אין אפשרות להשפיע על הפוליטיקה
779 100.0	83 10.6	374 48.0	263 33.9	59 7.5	אני מסתפק בלהיות אזרח נאמנו למדינה
782 100.0	237 30.3	326 41.8	197 25.1	22 2.8	פוליטיקאים הם אנשים שרצו לקודם את עצם
772 100.0	209 27.0	298 38.6	216 27.9	49 7.3	במקום שבו שולטת ביורוקרטיה, הזרך היחידה לשדר עניינים היא לرمות

מן התשובות לשאלון עולה כי כ שני שלישים מכלל המשיבים הצבעו על רמה נמוכה של אפקטיביות פוליטית, ועל חוסר יכולתו של האזרח להשפיע. בניתוח שנות, ובחלוקה לפי קטגוריות חברות שנות: מין, השכלה ורפובליקת מוצא, לא נמצא הבדלים מובהקים. מצאו הבדלים בתשובות בקטgorיות הגיל: המבוגרים האמינו פחות באפקטיביות פוליטית בהשוואה לתשובות הצעירים באותו העניין. מי שעבר סוציאלייזציה ממושכת יותר במשטר הקומוניסטי, אמונתו באפקטיביות הפוליטית קטנה יותר. גם כאן נראה כי העולים, לכל הפתוחות בתקופה הראשונה, נושאים עםם את השפעות הסוציאלייזציה של ארץ מוצאם. נראה גם שהקליטה בארץ לא השפיעה במעט שלוש השנים הראשונות על שינוי התפיסה בנושא האפקטיביות הפוליטית.

התוצאות הללו מתיישבות עם ממצאי המחקרים על העולים מברית המועצות בשנות השבעים. גיטלמן (Gitelman, 1982) במחקרו על "הישראלים החדשניים" מצא כי העולים מברית המועצות האמינו פחות

באפקטיביות פוליטית מהישראלים ומהאמריקנים. ממצאים דומים מצאה גם הורוביץ (Horowitz, 1989).

ד. חשיפה לכלי התקשרות המונויים

כלי התקשרות המונויים הם מהכלים החשובים של המובייליזציה הפוליטית בחברה המערבית. אך לא רק בחברה המערבית אלא גם במדינות טוטליטריים יש לממשלה מונופול על כלי התקשרות המונויים. כלי התקשרות פועלים ברמות שונות: רמה קוגניטיבית-אמוציונלית, יישורית ובדרך עקיפה.

האזורים הסובייטיים היו חשופים לכל התקשרות. בשיקIROVA (Bashkirova, 1993) מכון גאלוּ במוסקבה מצאה בסקר ב-1993 כי 70% מהרוסים צופים בטלוויזיה يوم יום ; 75% מהאזורים מאזינים לרדיו ; 82% מהאזורים קוראים עיתונים. משמע, האזורים הרוסים חשופים באינטנסיביות רבה לכלי התקשרות. יתרה מזאת, האזורים הרוסים נוטים להאמין שכלי התקשרות היום הם מקור אמין לאינפורמציה, והם סבורים שיש לתת חופש ביתוי לכל כלי התקשרות.

השאלות בשאלון שלנו התייחסו לחשיפה לטלוויזיה הישראלית, לעיתונות עברית ועיתונות בשפה הרוסית המופיעה בישראל. לא התייחסנו לחשיפה לשידורי הטלוויזיה הרוסית בישראל, על אף שידוע לנו כי רבים מהulosים צופים בשידורים אלה.

נראה שהחשיפה לטלוויזיה הישראלית הייתה נמוכה יחסית. החשיפה לעיתונות, ובעיקר לפחות הכתובה ברוסית, הייתה גבוהה יותר. בישראל יוצאים לאור כשלושים עיתונים בשפה הרוסית. אפשר לומר כי העולים נחשפו יותר לתכנים>Rוסיים מאשר לתכנים ישראליים, ויתכן שכוח כל התקשרות כסוכן סוציאלייזציה לערכיהם מערביים וישראלים היה נמוך יחסית.

לוח 8: חשיפה לכלי התקשרות המכונניים

	לא	לעתים קרובות	תמי'ז	
100 (790)	3.9 (31)	57.2 (452)	38.9 (307)	אם אתה קורא עיתונים בעברית ברוסית
100 (783)	30.3 (239)	49.9 (391)	19.8 (155)	אם אתה צופה ב"GBT לחדשות"
100 (784)	27.8 (218)	50.9 (399)	21.3 (167)	אם אתה עוקב אחר תכניות חברותיות טלוויזיה הישראלית

ניתוח שונות של מידת החשיפה לכלי התקשרות לפי קטגוריות חברותיות שונות הראה כי המבוגרים חשופים יותר לכלי התקשרות, וייתכן כי גם מגלים עניין רב יותר בהם. העולים, שנמצאים זמן ממושך יותר בארץ, גם נחשפו יותר לכלי התקשרות.

אפשר לומר כי בשלב המעבר מתרבות פוליטית אחת לשניה, נחשפו העולים החדשניים חשיפה מעטה לתכניות פוליטיות חברותיות בכללי התקשרות המכונניים בישראל, זאת בהשוואה לחשיפה הרבה שנחשפו לכללי התקשרות המכונניים בברית המועצות. אפשר להניח אפוא שהתכנים הפוליטיים שספגו העולים בברית המועצות הם דומיננטיים לעומת התכנים הפוליטיים של ישראל.

3. התפיסה של תפקוד הממשלה

אלמודנד ורבה טוענים שהערכה של תפקוד המרכיב הפוליטית היא חלק מהתרבות הפוליטית, וכי האזרחים מעריכים את תפקוד הממשלה לא רק לפני הבחירות אלא גם בין תקופת בחירות אחת לשניה. בדקנו את שביעות רצונם של העולים בנושאים הבאים:

ЛОח 9:

באייזו מידת אתה מרוצה מטיפול הממשלה בישראל במקומות הבאים

	לא מרוצה כלל	לא מרוצה	די מרוצה	מרוצה	
100.0 (731)	20.2	58.3	19.0	2.7	מייצרת אינטגרציה בין העדות
100.0 (745)	12.2	43.5	38.0	6.3	ממתן הזדמנות לחינוך טוב יותר
100.0 (746)	15.1	45.7	33.2	6.0	משמירה על איכות הסביבה
100.0 (731)	27.7	54.1	15.9	2.3	מהגינות של מערכת המיסים
100.0 (776)	27.4	58.1	11.5	3.0	מהמאץ להעלות את רמת החינוך
100.0 (779)	18.2	40.8	34.5	6.5	במתן אפשרות לפרט לחיות את
100.0 (724)	10.1	34.7	48.8	6.4	בשימורה על רכוש האזרחים
100.0 (781)	43.5	41.9	11.9	2.7	מהגבלה הטכני לעובודה בהתאם לכישורי
100.0 (788)	21.2	41.2	32.5	5.1	ממתן טיפול רפואי סביר לכלום
100.0 (763)	25.2	59.7	11.7	3.4	מהזמנות לאנשים מוכשרים להתקדם
100.0 (763)	34.6	50.3	12.8	2.3	מミון יחס הוגן לעולה החדש
100.0 (755)	8.3	37.1	46.0	8.6	מהמלחמה בפשע
100.0 (784)	21.1	52.3	22.6	4.0	מהזאגה למופתלים ולחילשים
100.0 (777)	9.8	33.6	46.3	10.3	מהזאגה לביטחון פנימי
100.0 (764)	23.3	59.6	14.5	2.6	מהזאגה לבכלה
100.0 (782)	44.9	24.9	27.4	2.8	מהזאגה לרמה התרבותית

הulosים גילו מידת רבה של אי-شبיעות רצון מהתחומים התעסוקתיים, מהתחום התרבותי ומהיחס לעולה. נתנו ציון כולל של שביעות רצון מטיפול הממשלה, וניסינו לבדוק האם יש הבדל בין הקטגוריות החברתיות השונות לפי סולם של שביעות רצון כללית. ניתוח השונות הראה כי יש הבדלים בין קבוצות שונות של גיל, הבדלים בין יוצאי רפובליקות שונות, והבדלים ברמות שונות של השכלה. יוצאי הרפובליקות האסיאניות יוצאי ליטה ולטביה הי

מורים יותר מתקודם הממשלה מյוצאי רוסיה, בעלי ההשכלה הנמוכה היו שבעי רצון מתקודם הממשלה יותר מבעלי ההשכלה הגבוהה, באשר לגיל - לא מצאנו דפוס מובהן.

שוויון ההזדמנויות הוא תחום הערכה מרכזי של ממשלות. על סמך ניתוח גורמים של הערכת תפוקודה של ממשלה, בנינו סולם בנושא שוויון הזדמנויות. המרכיבים שנכללו בסולם זה היו: הסיכוי למצוא עבודה בהתאם לכישורים, הזדמנות לאנשי מוכשרים להתקדם, מתן יחס הוגן לעולה. בנוסף, שאלנו את העולים האם יש צדק חברתי כלפי העדות בישראל, והאם לכל אחד בחברה הישראלית יש הזדמנות להגעה להישגים. גם מהתשבות לשתי השאלות האחרונות בנינו סולם.

התגובה לשני הסולמות גילתה כי רוב העולים נטו להעיר את שוויון ההזדמנויות בישראל כنمוך יחסית. יש לראות זאת על רקע חינוכם בברית המועצות - שם חלק מהאטוס של החברה הסובייטית היה שוויון הזדמנויות. אפשר להניח אפוא כי רמת התסכול של העולים בנושא הלו היא גבוהה.

לוח 10

	לא	לא בטוח	כן	
100.0 (749)	34.0 (255)	53.9 (403)	12.1 (91)	האם לדעתך יש צדק חברתי בכל העדות בישראל
100.0 (787)	35.6 (280)	40.8 (321)	23.6 (186)	האם לכל אחד בחברה הישראלית סיכוי להגעה להישגים

4. ממדי הקליטה

ממדי הקליטה שנבדקו היו ממדים שנבנו על עדותו של העולה. במחקרינו הגירה מדברים על לשון, תעסוקה והזדהות ערכית כפרמטרים מרכזיים בקליטה.

מבחינות ידיעת השפה - כ-40% מהulosים טענו כי הם יודעים עברית ברמה טוביה יחסית. באשר לעבודה - כ-44% מהulosים עבדו עבודה חלנית

או מלאה; 55% מהulosים לא עבדו כלל. באשר לתנוחת הישראלית - כ-15% מהulosים הרגשו ישראליים; 25% מהulosים היו ברמה ביןונית של תחושה ישראלית; 59% מהulosים עדין הרגשו רוסים. באשר לשביעות רצון - שני שליש מכלל הנשאלים היו מרווחים בישראל, וכשליש מהם לא היו מרווחים. יחד עם זאת, באשר לשאלת האם ימליצו לעולים אחרים עלות לארץ, כמחצית מכלל המשיבים חשבים שיש לדוחות את החלטה; כ-25% מהם היו ממליצים לעלות ארצה. באופן כללי נראה שלפי ממדי הקליטה, פרופיל העולה הוא עדין פרופיל של מהגר שטרם נקלט.

לוח 12: שליטה בשפה העברית

		דיעת שפה (עברית)
139	17.4	כמעט ולא מדובר
351	43.9	מדובר מעט
258	32.2	מדובר די טוב
52	6.5	מדובר היטב
800	100	סה"כ

לוח 13: עבודה

29.5	236	עבודה מלאה
14.7	117	עבודה חילנית
55.8	447	או עובד עבודה לא סדירה
800	100.0	סה"כ

לוח 14: האם אתה מרגיש ישראלי או רוסי?

סה"כ	5	4	3	2	1
100.0	32.5	26.9	24.9	10.5	5.2
(787)	(251)	(212)	(198)	(84)	(42)

לוח 15: האם אתה חושב שתגור במדינת ישראל?

563	75.3	כִּי, אגூר בישראל
87	11.8	אגூר במערב אירופה
31	4.1	אגூר בברית המועצות
36	4.8	אגூר בארצות הברית
69	8.9	אגூר בארץ אחרת
747	100.0	סה"כ

לוח 16 : האם תמליך למכritic לעלות לארץ ?

207	26.7	אםלייך לעלות לארץ
45	5.8	אםלייך להישאר בברה"מ
110	14.1	אםלייך לנסוע למדינה אחרת
347	44.5	אזחה את ההחלטה
69	8.9	אחר
778	100.0	סה"כ

לוח 17 : שביעות רצון אישית

30	3.9	滿족 매우
493	64.8	滿족
205	26.8	לא מ滿족
35	4.5	滿족 לא מ滿족
778	100.0	סה"כ

5. דפוסי ההצבעה של העולים

אחת השאלות המרכזיות בנושא מדאות פוליטיות והתנהגות פוליטית של מהגרים היא דפוסי ההצבעה שלהם. בעולם המערבי הנטיה היא לעכב את כניסהם של מהגרים החדשים לחוים הפוליטיים ולהעניק להם זכות הצבעה רק לאחר תקופת מה אזרחית המדינה, זאת מתוך תפיסה שהמהגר יקבע מותו ידע ומונעים רציונליים. במדינת ישראל אין הדבר כך, ולעתים ניתנת זכות הצבעה מרגע הגיון לארץ.

למרות העובדה שישראל היא ארץ הגירה, השתלבו העולים החדשניים מיום הקמת המדינה במערכות הפוליטיות הנוכחיות, ומספר המצביעים למפלגות עולמים היה זעום. גם עלי בירת המועצות בשנות השבעים השתלבו כמו קבוצות מהגרים אחרות במרקם הפוליטי הנוכחי, וקשה היה להצביע על קוווי היכר דומיננטיים בהצבעתם.

הulosים מחבר המדינות בשנות ה-90 שינוי את המערך הפוליטי של ישראל, וחילופי השלטון בישראל מוסברים בהצבעתם.

הulosים במחקרנו נשאלו כחודש ימים לפני הבחירות על כוונות ההצבעה שלהם. ואמנם, תשובהיהם לשאלון תאמו את סקרי הטלוויזיה והטפסר ביום הבחירות. הקטגוריות שעמדו בפני העולים בשאלון היו קטגוריות רחבות של شمال וימין. התפלגות התשובות הייתה כך: 0.4% מהמשיבים ענו שייצבו למפלגות דתיות. נתנו המראה שהעליה הזאת היא בעיקרה עלייה חילונית. 11% מהמשיבים ענו שייצבו למפלגות עולים; קצת פחות ממחצית מספר המשיבים ענו שייצבו למפלגת העבודה, וכ-13% מהמשיבים אמרו שייצבו לליקוד. כ-10% מהמשיבים ענו שייצבו לימין - ימינה מהמרכז, ולשמאל - שמאל מהמרכז; 13% מהמשיבים ענו שלא יצבעו או טרם החליטו. על 111 מהמשיבים לא היה חומר, וניתן, אולי, להתייחס לכך כהימנעות מהצבעה. סך כל ההימנעות, לפי חישוב זה, הוא כ-20%. אחוז ההימנעות היה אפוא נמוך, אם נשפוט לפי דפוסי ההצבעה של האוכלוסייה הישראלית, ואם נתיחס לעובדה שזאת היא אוכלוסייה של מהגרים.

בדקנו את התפלגות האוכלוסייה ואת דרך הצבעתם של העולים על פי קרייטריונים חברתיים שונים. כמובן שככלנו בניות רק את אלה שהצביעו על כוונה להצביע למפלגה מסוימת.

חלוקת לפי רפובליקות מוצא - יוצאי רוסיה נטו פחות להצביע לשمال בהשוואה ליוצאי הרפובליקות הבלטיות ויוצאי הרפובליקות האסיאניות. יוצאי הרפובליקות האסיאניות נטו פחות להצביע למפלגות עולמים. יש לזכור

שהמניגים של מפלגות העולמים היו רובם כולם יוצאי רפובליקות אירופאיות. חתך של העולמים התומכים במפלגות השמאלי ובמפלגות העולמים הראה שהם משכילים יותר מהთומכים במפלגות הימין. חתך ההצבעה לפי גיל הראה שמספר המבוגרים שהצביעו למפלגות העולמים היה גבוה יותר מכספר המבוגרים שהצביעו למפלגות השמאלי והימין.

חתך ההצבעה על פי מין הראה שלקבוצת הנשים הייתה גדולה יותר להצביע למפלגות השמאלי ולמפלגות העולמים מאשר להצביע למפלגות הימין. ההתפלגות לפי זמן העלייה לארץ הראה כי קבוצת חוותתיים מבין העולמים נתה להצביע לשמאלי, ואילו העולמים החדשניים יותר נטו להצביע למפלגות העולמים ולמפלגות הימין. באשר לקליטה בארץ - חתך ההצבעה לפי תעסוקה לא הראה שיש הבדלים בדעותיו ההצביעת למפלגות הימין או למפלגות השמאלי אצל המועסקים לעומת המובטלים, אך למפלגות העולמים הצבעו יותר עולים מובטלים. באשר לרמתה הידעת בעברית - חתך המצביעים למפלגות העולמים הראה שمبرיעיהם שלטו פחות בעברית ממצביעי המפלגות האחרות. במידה ההזדהות עם ישראל - מצביעי הימין הזדהו יותר עם ישראל ממצביעי השמאלי.

א. הקשר בין עמדות פוליטיות לבין הצביעה

ערכנו ניתוח שונות באשר לתפיסות העולם של העולמים. לא מצאנו הבדלים בין תפיסותיהם של מצביעי הימין לבין תפיסותיהם של מצביעי השמאלי בשאלות של מי הוא אזרח טוב, זכויות אזרח ואקלטוגיה.

התגלו הבדלים בין מצביעי הימין לבין מצביעי השמאלי בערכים הבאים: **ערבים סוציאל-דמוקרטיים** - מספר גבוה יותר של מצביעים מהשמאל תמכו בערכים סוציאל-דמוקרטיים לעומת מספר המצביעים מהימין. מצביעי השמאלי האמינו באפקטיביות של הממשלה, דהינו יכולות להשפיע על הממשלה, והאמינו פחות בסמלים פוליטיים. שביעות רצונם של מצביעי השמאלי מותפקוד הממשלה הייתה נמוכה יותר מזו של מצביעי

הימין, ביחוד בנושא שוויון ההזדמנויות וצדק חברתי בישראל. כמו כן, שביעות רצונות האישית הייתה נמוכה יותר, והם הזדהו פחות עם מדינת ישראל.

מה משמעותם של הממצאים בנושא ההצבעה? העולים החדשניים הפכו חלק מהמערכת הפוליטית הישראלית עם בואם לארץ, הן על פי החוק והן על פי הנכונות לחתח חלק בתהליכי פוליטיים. שכן, אחזק המהססים והنمנים היה דומה לאחזק הנמנעים בחברה הישראלית. ניתן לומר שהעלולים סברו שבאמצעות הצבעתם בבחירות יכולו להשפיע על המערכת הפוליטית. תגובה זו לא מתיישבת לכאהרה עם תחושת חוסר האפקטיביות ברמה העקרונית. יתרה מכך ישaur זה קשור לתפיסה של ניכור בברית המועצות לשעבר ולתפיסה של אפקטיביות בישראל. שכן, זכות ההצביע הניתנת לעולה מיד עם בואו לארץ, נותנת לו הרגשה של כוח ויכולת השפעה. דפוסי ההצביע של העולים מעידים ושיקוליהם של המצביעים למפלגות השמאל היו עקיבים יותר משיקוליהם של המצביעים למפלגות הימין.

מצביי השמאל תמכו בפתרון הסוציאל-דמוקרטי: הם ראו שוויון כערך, רצו בחברה הנוטנת לפועלים ייצוג בהנהלות, חברה שמתחשבת לא רק בשיקולים כלכליים אלא גם בשיקולים חברתיים. אמוןתם ביכולתו של האזרח להשפיע על מערכות השלטון הייתה גדולה יותר מזו של אנשי הימין, אך אמוןתם בסמלים כחלק מהתהליך הפוליטי הייתה קטנה. בהקשר הישראלי היו מצביעי השמאל ביקורתיים יותר. הם טענו שהצדקה החברתי בישראל אינו מספיק, וביקרו את תפקיד הממשלה בתחום של שוויון ההזדמנויות יותר מאשר משביקרו אותה מצביעי הימין. בעקבות הביקורת הזאת, גם שביעות הרצון האישית של מצביעי השמאל הייתה נמוכה משביעות הרצון האישית של מצביעי הימין.

מצביי הימין צידדו פחות בפתרון הסוציאל-דמוקרטי, האמינו פחות באפקטיביות שלטונית, אך האמינו בסמלים כחלק מהתהליך הפוליטי. הם

היו ביקורתיים פחות כלפי הממשלה, ומרוצים יותר מהביקורת האישית. הם הצביעו יותר עם מדינת ישראל בהשוואה ל对照检查 השמאלי. קליטה תעסוקתית או קליטה לשונית לא השפיעה על דפוסי ההצבעה. הפופוליסטיות הסוציאודמוגרפי של מ对照检查 הימין בהשוואה לפופוליסטי השמאלי מצביע השמאלי היה שונה. נשים נטו להצביע לשמאלי, וכך גם בעלי השכלה גבוהה והמבוגרים, אף שנטייתם הייתה מיותרת. ההצבעה למפלגות העולים הייתה דומה ביחסו לשמאלי, אם כי המרכיב של אי-шибועות הרצון מתפקוד המערכת הפוליטית בישראל היה גבוה יותר בקרב המצביעים למפלגות העולמים.

נראה כי ההבדלים בין מ对照检查 השמאלי לבין מ对照检查 הימין אינם מקרים אלא עקיבים במידה מסוימת. הפופוליסטי של מ对照检查 השמאלי קרובה לפופוליסטי הישראלי והמערבי הן מבחינות העמדות והן מבחינות הפופוליסטי הסוציאודמוגרפי. הפופוליסטי הוא פרט של סוציאל-דמוקרט, כשם שפופוליסטי הימין הוא יותר לאומי ופחות תומך בתפיסות חברותיות בתחום הכלכלת, ויש לו פחות אמונה בכושר ההשפעה של האזרוח על המערכת הפוליטית עם נטייה חדשה סמלים.

המעבר לישראל וההצבעה שנראית בעלת היגיון פנימי, והיכולת לבחון דברים ולמחות נגד המערכת הפוליטית הקיימת, מראים, נראה, על כיוון של שינוי בתרבותם הפוליטית של העולמים מברית המועצות - מתרבות פוליטית נתינית לתרבות חדשה, אולי משתנה יותר. (Horowitz, 1994).

בין שלוש תרבותיות פוליטיות

לוח 18: דפוסי הצבעה של העולים (כללי)

0.4	3	מפלגות דתיות
10.6	73	מפלגות עולמים
9.1	63	ימינה מהמרכז
9.6	67	שמאל מהמרכז
12.6	87	ליבוץ
47.7	328	עבודה
10.0	68	לא בטוחים בהצבעה
100.0	689	סה"כ
	111	אין חומר

לוח 19: דפוסי הצביעת פי רפובליקת מוצא

סה"כ	יוצאי RSFSR (N=195)	יוצאי בלתיות שטיינט מסופחים (N=336)	רפובליקות לא אירופיות (N=86)	מפלגות עולמים (N=73)
100.0	30.1	11.3 61.6	13.4 8.3	7.0
100.0	40.5	31.3 45.3	20.2 14.2	24.4
100.0	28.4	57.4 56.6	66.4 15.0	68.6
	100.0	100.0	100.0	100.0
				סה"כ (N=617)

ЛОח 20: דפוסי הצבעה לפי רמת השכלה

מפלגות עולמים (N=72)	ימין (N=149)	שמאל (N=391)	
1	7	20	השכלה יסודית (N=28)
1.4	4.6	5.1	
20	54	117	השכלה תיכונית (N=191)
27.7	36.3	29.9	
35	61	164	השכלה על תיכונית (N=260)
48.7	41.0	41.9	
16	27	90	השכלה אוניברסיטאית (N=133)
22.2	18.1	23.1	
72	149	391	סה"ב
100.0	100.0	100.0	N=612

ЛОח 21: דפוסי הצבעה לפי גיל

סה"ב	70	64	54	44	34	24	מפלגות עולים N=73
100.0	6	16	10	25	10	6	
100.0	8.2	22.0	13.6	34.4	13.6	8.2	ימין N=150
100.0	18	15	20	38	35	24	
100.0	12.0	100	13.3	25.4	23.3	16.0	
100.0	44	45	71	100	81	52	שמאל N=393
100.0	11.1	11.4	18.1	25.5	20.7	13.2	

לוח 22: דפוסי הצבעה לפי מין

נקבה (N=336)	זכר (N=277)	
12.8 60.6 43	10.1 39.4 28	עלים (N=71)
19.7 44.3 66	30.0 55.7 83	ימין (N=149)
67.5 54.8 227	59.9 42.2 166	שמאל (N=393)
100.0	100.0	(N=613)

לוח 23: דפוסי הצבעה לפי זמן העלייה לארץ

סה"כ	1992 (N=27)	1991 (N=214)	1990 (N=353)	1989 (N=22)	
100.0	6 8.2 22.2	32 43.8 14.9	33 45.3 9.3	2 2.7 9.0	מפלגות עלים (N=73)
100.0	10 6.7 37.0	53 35.3 24.8	83 55.3 23.5	4 2.6 18.3	ימין (N=150)
100.0	11 2.8 40.7	129 32.8 60.3	237 60.3 67.2	16 4.1 72.7	שמאל (N=393)
	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ N=616

לוח 24: דפוסי ההצבעה לפי רמת הידע בעברית

סה"כ (N=618)	היטב (N=45)	צי טוב (N=208)	לא מעט (N=260)	כמעט (N=105)	
100.0	3 4.1	20 27.4	36 49.4	14 19.1	מפלגות עלים (N=73)
100.0	16 10.7	53 35.3	54 36.0	27 18.0	ימין (N=150)
100.0	26 6.6	135 34.2	170 43.0	64 16.2	שמאל (N=395)

לוח 25: דפוסי ההצבעה לפי עיסוק

סה"כ	לא עובד (N=338)	עובד חלקי (N=88)	עובד (N=192)	
100.0	30 41.0	9 12.3	34 46.6	מפלגות עלים (N=73)
100.0	89 59.4	17 11.3	44 29.3	ימין (N=150)
100.0	209 53.0	62 15.7	124 31.3	שמאל (N=395)

לוח 26: דפוסי הצבעה לפי הזרחות

הזרחות ישראל-רוסיה 5 - 1	מפלגות עלים N=73	ימין N=150	שמאל N=391
1	2 2.7	15 10.0	14 3.6
2	3 4.1	27 18.0	38 9.7
3	19 26.0	40 26.7	100 25.6
4	26 35.7	24 16.0	118 30.2
5	23 31.5	44 29.3	121 30.9
	73 100.0	150 100.0	391 100.0

ניתוח רב משתני

ערכנו שני סוגים של ניתוח רב משתני: הניתוח הראשון התייחס לעמדות שונות. המטרה הייתה לבדוק האם קיים מבנה לעמדות שונות ולהערכות שונות. דהיינו, האם נוצרו מקבצים של עמדות שיש להן משמעות. הניתוח השני התייחס לשני מושגים מרכזיים במחקר - תפיסה נתינית ותפיסה משתתפת. ניסינו לבדוק מה משקל הגורמים השונים המתקשרים עם כל אחת מהתפיסות השונות.

הניתוח הראשון היה ניתוח SSA. מהניתוח זהה עולה שעמדות העולים ותפיסותיהם נחלקות לארבעה עולמות תוכן: עולם התוכן האחד הוא עולם התוכן של זכויות האזרח; עולם התוכן השני עוסק בהערכת פעילות הממשלה על היבטיה השונים; עולם התוכן השלישי עוסק בתפיסות שונות של אזרחות והתייחסויות לערכי הממשלה; עולם התוכן הרביעי עוסק בערכים אישיים וערבי עבודה. במרכז כל הערכים אלה עומד היחס לכלי התקשרות המכוניים. דהיינו, אפשר לומר שאחד הגורמים המרכזיים בעיצובה של עמדות פוליטיות וערכים פוליטיים הוא החשיפה לכלי התקשרות המכוניים. אך מכיוון שהחשיפה לתכנים ישראליים הייתה נמוכה יחסית, והחשיפה לתכנים רוסיים הייתה גבוהה יחסית, יש לשער שהטלויזיה השפיעה בכךון של שימוש בעמדות "מיובאות" יותר מאשר השפיעה על בניוונות חדשות.

זאת ועוד, חשוב לציין שעולם זכויות האזרח עומד כעולם תוכן נפרד. יש מקום להניח שזכויות האזרח נטפסות במישור ההצהרתי או במישור של ערך עליון ולא בהקשר לתהליכיים פוליטיים-דמוקרטיים.

הניתוח השני התייחס לשני מושגים של התרבות הפוליטית - תרבות נתינית ותרבות משתתפת - שני מושגים מרכזיים במחקר. בדקנו מה המשקל של הגורמים השונים שמתקשרים עם כל אחת מהתפיסות השונות. לצורך זה ערכנו ניתוח רגרסיה מרובה. הכנסנו למשוואת הרגרסיה משתני רקע, תפיסה של זכויות האזרח, תפיסה שלערכים סוציאל דמוקרטיים,

תפיסה של אפקטיביות שלטונית, יחס לסמלים, כוונה להציג בבחירה
ומmedi קליטה.

לוח 27: ניתוח רגרסיה מרובה

משתנה תלוי - אוצרך משתנה

BETA	R ²	משתנים תלויים	BETA	R ²	משתנים בלתי תלויים
-.183**	.07	גיל	-.144**	.08	גיל
.078**	.08	השכלה	-.136**	.10	השכלה
.028	.09	תפיסה סוציאל-דמוקרטית	.164**	.16	תפיסה סוציאל-דמוקרטית
.119**	.11	סיפוק אינטנסיבי	.082*	.18	זכויות אזרח-צדק
.338**	.24	סמלים	.084*	.19	זכויות אזרח-חופש
.090*	.25	шибיאות רצון מישראלי	.124*	.21	סיפוק אינטנסיבי
.090*	.26	ישראליות	.284**	.27	סמלים
			209*	.29	כוונות להציג
			.154*	.31	אמונה באפקטיביות

F = 26.5

F = .000

F = 25.4

Sig. .000

לא נכנסו למשוואת הרגרסיה
 משך זמן בארץ, זכויות אזרח,
 אמונה באפקטיביות שלטונית,
 קליטה לשונית וכלכלית, כוונות
 להציג, מוטיבציה כספית
 לעובדה. לשון, הזדהות עבודה.

לא נכנסו למשוואת הרגרסיה
 משך זמן בארץ, פרודדורות
 דמוקרטיות, מוטיבציה כספית
 לעובדה, מmedi הסתגלות
 לא-לשון, הזדהות עבודה.

גורם הגיל היה הגורם היחיד שהופיע בצורה משמעותית, ודומה
 יחסית, הוא על תפיסת הנtinyות והן על תפיסת האזרחות. קבוצת העולים
 המבוגרים התייחסו יחס חיובי יותר הן למשתנה הנtinyות והן למשתנה
 ההשתתפות. הדור המבוגר נחשף זמן ממושך יותר לתוכנים פוליטיים, והוא

דור פוליטי יותר בהשוואה לדור הצעיר. זהו, נראה, ההסבר לפער בהתמיינות.

תכונות "האזור כנתין": בנוסף למשתנה הגיל, עוד שני משתנים - יחס חיובי לסמליים וסיפוק אינטנסיבי מהעובדה - התקשרו בצורה משמעותית עם תכונות האזור כנתין. המשתנים הללו מזוהים למעשה עם תכונות האדם הסובייטי.

כמו מהמשתנים לא התקשרו בצורה משמעותית עם תכונות האזור כנתין: משך הזמן בארץ; ממדיו ההסתגלות (חווץ מתחוצת ישראלית); תפיסת זכויות האזרח; תפיסה של אפקטיביות פוליטית; כוונה להציג בעבירות. ניתן לומר אףוא כי תפיסת הנטיונות לא הושפעה מהפגש עם המציאות הישראלית, והיא נשאה עקיבה בתפיסה האידיאולוגית לאחר תהליכי ההגירה.

תפיסת האזור כמשתנה מותקנרת בצורה משמעותית, ובנוסף למשתנה הגיל, עם משתנים אידיאולוגיים כמו תפיסות סוציאלdemokratיות, זכויות אזרח, אמונה באפקטיביות של הפרט, ורצון להשתרע בבחירה. היא אינה מותקנרת עם משך השהייה בארץ ועם ממדוי הקלייטה. נראה אףוא שגם מקורן של התפיסות המשותפות הוא נראה ברוסיה, אך ייתכן שייסודה של התפיסה המשותפת הוא ברוסיה שלאחר הפרסטרויקה.

במלים אחרות, העולים הביאו איתם שני מבנים חשיבתיים בנושא יחס אזרח-מדינה: המבנה הנטייני והמבנה המשותף. כפי שהראינו, המבנה הנטייני הוא הדומיננטי מבין השניים.

סיכום

עלם הפוליטי של עלי בריית המועצות לשעבר נבדק מכמה פרספקטיביות ובכמה כלי מחקר. התמונה שהתקבלה מהמחקר עזורה לנו להאייר היבטים שונים בעולם של העולים. יחד עם זאת, יש להציג כי הניתוח מתויה מגמות, אך הוא אינו מהו סיכום. זאת מכיוון שהוא נערך בנקודת זמן אחת ותוך צילום מצב זמני באופיו.

ניתן להצביע על שלוש השפעות שונות המעציבות את עלם הפוליטי של העולים יוצאי ברית המועצות לשעבר. השפעות אלו נשלבות על ההתנסות בתרבות הפוליטית הקומוניסטי-סובייטית והפתחותה תוך התרבות הפוליטית שלאחר הפרטוריקה, וכן, בהשתקפות של התרבות הפוליטית בישראל בשתי אלו.

התרבויות הקומוניסטיות, שבמרכזו "האדם הסובייטי", היא שהשפעה השפעה רובה וחשובה על עלם הפוליטי של העולים מברית המועצות לשעבר, והיא שמסבירה את תפיסת עולם בכל הקשור להיבטים של היענות לסטוקות.

תפיסת השלטון בקרב העולים הולמת יותר תרבויות נתיניות, ומטאימה פחות לתרבויות פוליטיות משתתפת. עניין זה בא לידי ביטוי גם בהתייחסות ל-Civic Culture בהשואה להתייחסות של אזרחים בדמוקרטיות מערביות. למעשה של נטייה לתרבות פוליטית נתינית יש ביטויים בפסטיביות, בנוסח שהתגלה במדינות קומוניסטיות, ובתפיסה נמנעת של Efficacy קרי: רמת האמון של האזרח ביכולתו להשפיע על השלטון. עוד עדות להשפעה של התרבות הפוליטית במדינות הקומוניסטיות בולטת ביחס לסמלים ולתקסים ששימשו ברוסיה מכנים למobilיזציה חברתית ולבניין הזדהות עם המשטר.

הડומיננטיות של ההשפעות שיעיצבו את האדם הסובייטי באו לידי ביטוי באופן שבו נتفسות זכויות האזרח. תפיסת זכויות האזרח של העולים נחלקו לשולשה עולמות תוכן: זכויות הנשענות על ערכי ההשכלה והמחפה

הכרפתית - הזכות לחופש על היבטיו השונים; זכויות המבוססות על תהליכיים ונהלים במדינה דמוקרטית; זכויות הקשורות לעיקרונו של צדק חברתי.

הסתבר שהulosים ייחסו חשיבות רבה יותר לעקרונות של חירות ונהלים דמוקרטיים מאשר לעיקרונו של צדק חברתי ומדינה סעד כביתי לאזרחות. מורובסקי טוען כי זהו מאפיין של מדינות פוסט-קומוניסטיות בתקופת מעבר למדינה דמוקרטית ובנין חברה אזרחית. הסוציאליזיה של המנהיגים והאזרחים בחברה הפוסט-קומוניסטית מדגישה מושגים של חירות ככאלו הניצבים מעל המרכיבים האחרים של מושג האזרחות.

תחום אחר שבו ניכרת ההשפעה של המדינה הקומוניסטית בא לידי ביטוי בחשיבות הרבה שייחסו העולים לביעות אקלוגיות בסדר היום הציבורי. המנייעים ליחס המיעוד הזה אינם, כאמור, אותם המנייעים שהעלו את הסוגיות האקלוגיות למרכז של סדר היום הציבורי במדינות המערב. בתבורות במערב מסמנת הרגשות לטוגיות אקלוגיות מעבר למערכם מטריאלייסטיים-כלכליים לערכיהם פוסט מטריאלייסטיים המתמקדים ברוחות הפרט, ואילו הרגשות האקלוגיות בקרב העולים יכולה להיות מוסברת בהתנסות בשואות אקלוגיות. יחד עם זאת, בסוגיה האקלוגית ניכרת אצל העולים מברית המועצות יצאה ממעגל של אתנוЦентрיות וראיות המדינה בפרשנטיביה גלובלית.

ניתוח ההיבטים הכלכליים בתפישת עולמים הפליטי של העולים בכלל, ונושא יחס העבודה וההשכלה בפרט, מתקשר, בדרך כלל, עם השפעותיה של התרבות הפוליטית שהתגבשה בתקופת הפרטורייה. מחקרים שנעשו ברוסיה ובישראל מגלים שהמטיבציה לעבודה הופכת אקסטרניזית יותר מאשר אינטראנסית. משמע, הסיפוק מעבודה נובע יותר ויוטר מהתגמולים החומריים ופחות מהתגמולים הקשורים בעבודה עצמה. שניוי זה מתקשר עם ירידת הדימוי של העבודה כתורמת לחברה, ולמעבר מאוריאנטיות קולקטיביסטיות לאוריינטציות אינדיו-דיאלייסטיות. אחת העדויות לכך

מצוייה בשינויו ההתייחסות של העולים לעסקים פרטיים ולשייפותם לפתח בארץ.

תמונה דומה עולה מהשינוי שחל ביחס של העולים להשכלה גבוהה שאיננה משתמשת עוד ערך מרכז עניינם. את השינוי ביחס להשכלה הגבוהה יש להסביר במונחי התרבות הפוליטית של הפרטוריוקה. אחד הביטויים של תופעה זו מצוי בירידה במספר המבקרים להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה. ההסבר לכך נועץ בראון להשתלב בשוק העבודה במקצועות שימושיים כומරנאים ולאו דווקא עניים וכבוד.

עמדות העולים נעות בדרך כלל בעבר אימוץ גירושאות שונות של ערבים אינדיואליסטיים וקפיטליסטיים. אולם בתפיסתם הכלכלית של רבים מבין העולים ניכרת תמיכה בכלכלה מתוכנת והסתיגות מכלכלת שוק. ההסבר לעמדה זו יכול להיות נועץ בראיליזם של מהגרים הנזקקים לתמיכת הממשלה ולהגנתה, ופחות במונחים אידיאולוגיים, או בחוסר הבנת הקשר בין משטר כלכלי לבין דרגת המעורבות של המדינה בכלכלה.

הגורם השלישי המעצב את עולם הפוליטי של העולים קשור במעט עם הישראלים. ממצאי המחקר עולה שהקליטה לתוכן המערכות הכלכליות ולהברה הישראלית היא קליטה קשה, על אף שהזכות האוטומטית של העולה להשתתף בבחירה יקרה תנאים לסוציאלייזציה מהירה המתבטאת באחוזי הצבעה גבוהים, אחוזים הדומים לאלה של כלל החברה הישראלית. ההשתתפות בתהליך הבחירות ב-1992 והנטיה להצביע לשמאלי, שיקפו תפיסה קוגניטיבית שזיהתה את השמאלי אלטרנטיבה לימין, וכמי שעשו בעיני העולים, השואפים לחברה סוציאל-דמוקרטית, לקדם מדיניות מעין זו. בכל תהליך סוציאלייזציה בחברות מערביות עולה ההיבט של השפעתם של כל התקשות המונאים. נראה כי כדי התקשות הישראלית לא מילאו תפקיד בסוציאלייזציה לתוכנים ישראלים. העולים היו חשופים הרבה יותר לתוכנים רוסיים מאשר לתוכנים ישראלים. ניתן לטען שהחשיפה לתוכנים

רוסים חיזקה אולי תכנים שמקורם בתרבות הפוליטית הקומוניסטי או אפילו בזו של הפרטורייה.

עד כה ניתחנו תהליכי מרכזים. השאלה העולה היא האם יש הבדלים בתפישותיהם של קבוצות חברתיות שונות. מהמחקר עולה כי גילו של העולה או השתייכותו לדור מסוים הם גורמים המשפיעים על תפיסת עולמו הפוליטי, והם המבדילים בין קבוצה לקבוצה. לעומת זאת, השוני ברמת ההשכללה, השוני ברפובליקת המוצא, תאריך העלייה לארץ ועומק ההשתלבות והקליטה של העולה בה, כל אלה אינם מהווים גורם מבדיל בין העולים. התמונה היא הומוגנית יותר מאשר היה לצפות. התמונה העולה מניתוחם של העולים מברית המועצות לשעבר מתוישבת עם הממצאים של המחבר ברוסיה, המצביעים על קשיים מושגים במעבר מתקיך הדמокרטיזציה לחברה האזרחתית.

הריסטו של הסדר הקומוניסטי היישן בטרם התגבשו מוסדות חלופיים, הותירה חלל ריק. על אף שהמדיניות ברוסיה מוגדרת במונחים של הפרטה ואוריינטציה קפיטליסטית, הרי שהקשר בין פוליטיקה לבין כלכלה טרם עוצב ב佗ודעתם של האזרחים הרוסים, ומכאן המאבק בין גישות שונות וסותרות. יחד עם זאת, ניכר שינוי מהיר במישור של ערכיהם כלכליים אישיים. המחקר על העולים מברית המועצות לשעבר מואושם מצא זה העולה גם מחקרים דומים ברוסיה.

עלם הפוליטי של העולים מורכב אפוא מפסיפש השפעות של המעבר מתרבות פוליטית קומוניסטית לתרבות פוליטית של עידן הפרטורייה. על גב השינוי המורכב הזה נסף נדבך השפעתם של תהליכי ההגירה לישראל והפגש עם תרבות פוליטית אחרת.

עלם הפוליטי של העולים עדין נמצא בתחום התהווות. ההשתלבות בחברה ובפוליטיקה הישראלית היא שתיקבע אייזו השפעה מההשפעות השונות תהיה הדומיננטית בעיצוב עלם הפוליטי של העולים לאחר השלב הראשון של ההתערות בארץ. אך העובדה שהulosים הם אזרחים שוו זכויות

מרגע הגעתם לארץ וניתנת להם זכות הצבעה, עשויים להוות קטליזטור לשינויים עמדות ותפיסות בתחום הפוליטי. יתרה מזאת, בגלל מספרם הרב עשויים העולים להיות גורם בשינוי תרבותה הפוליטית של ישראל.

נספח

לוח מסכם מובאות מבחן שונות לפי קטגוריות חברתיות שונות

עובדיה	لشון	זמן בארץ	מין	רפובליקה	השכלה	גיל	
X	X			X	X	X	אנגליה רט הסולם הטוציאלי דמוקרטי
				X		X	אנגליה רט הסולם האקלורי
							אנגליה רט הסולם אחריות העולם המפתח
						X	מקלוסקי סולם גזויות אורה כללית
X	X			X		X	מקלוסקי תת סולם צדק חברתי
			X		X	X	מקלוסקי תת סולם פרודדורות דמוקרטיות
X					X		מקלוסקי תת סולם חופש סופי
	X			X		X	נייני גיניגס תת סולם תרבותות נתיניות
X	X					X	נייני גיניגס תת סולם תרבותות משתתפת
X	X			X		X	נייני גיניגס תת סולם פרויכיאליות
X		X				X	סולם רוקיגי
X	X	X				X	סולם רוקיגי מהונגנות
			X			X	סולם רוקיגי הישגיות
						X	סולם ניכור מול אפקטיביות
X						X	סולם יחס לSAMPLES
	X			X	X	X	סולם מנהיגות
			X				סולם קיפוח מול שווין
			X			X	סולם חסיפה לכלי התקשרות
				X	X	X	סולם שביעות רצון כללית

תמר הורוביץ

עבודה	לשון	מין	זמן בארץ	רפובליקה	השכלה	גיל	שביעות רצון משווין הזהדנויות
						X	שביעות רצון מרוחה
				X	X		שביעות רצון מאיכות חיים
	X			X		X	סולם יהדות
	X	X					סולם ישראליות
X							מושביצה לעבודה איןרנשטיט
X	X	X				X	מושביצה לעבודה יחס אנוש
	X					X	מושביצה לעבודה - כסף
	X	X				X	שביעות רצון מצב אישי

ביבליוגרפיה

- Adelman, D. (1992). *The Children of Perestroika*. Sharp Armouk, N.J.
- Almond, G., Verba, S. (1963). *The Civic Culture*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Bar Yosef, R. (1968). "Desocialization and Resocialization," *International Migration Review*, 2 (3), pp. 27-45.
- Bashkirova, E. (1993). *Democratic Values and Mass Communication in Russian Society*. Russian-Israeli Seminar, Moscow.
- Bauer, R. (1952). *The New Man in the Soviet Psychology*. Cambridge Mass., Harvard University Press.
- Dawson, R., Prewitt, K. (1969). *Political Socialization*. Little, Brown , Boston.
- Delamater, J. (1972). *The Study of Political Commitment*. Washington D.C., American Sociological Association, Rose Monograph Series, pp. 3-15.
- Easton, D. Dennis J. (1967)."The Child's Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy," *American Political Science Review*, 61 (1), pp. 25-38.
- Gitelman, Z. (1982). *Becoming Israeli*. Praeger, New York.
- Goffman, E. (1971). *Relations in Public Places*. Free Press, New York.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life*. Oxford University Press, Oxford.

- Hollander, P. (1973). "Models of Behavior in Stalinist Literature," *American Sociological Review*, pp. 352-364.
- Horowitz, T. (1989). *The Soviet Man in an Open Society*. University U.P.A Lanham.
- Horowitz, T. (1994). "The Influence of Soviet Political Culture on Immigrant Votes in Israel: The Election 1992," *Jews in Eastern Europe*, 1 (23), pp. 5-22.
- Horowitz, T. (1995). *Immigrants from the Former Soviet Union: Between Three Cultures*. Research Report. The Leonard Davis Institute for International Relations, Jerusalem.
- Ingelhart, R. (1990). *Cultural Shift*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Inkeles, A. (1966). *The Modernization of Man*. Basic Books, New York.
- Jennings, K.M., Niemi, R.G. (1974). *The Political Character of Adolescence*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Kluckhon, F., Strudtbeck L. (1961). *Variations on Value Orientation*. Harper & Row, New York.
- Lane, D. (1985). *Soviet Economy and Society*. Basil Blackwell, Oxford.
- Lane, D. (1992). *Soviet Society Under Its Perestroika*. Routledge, London & New York.
- Magun, V. (1994). *Job Values and Labor Ethic in Russia*. The Second Russian-Israeli Seminar, Jerusalem.
- Marshall, T.H. (1965). *Class Citizenship and Social Development*. Doubleday, New York.

- McClousky, H., Brill, A. (1983). *Dimensions of Tolerance*. Russell Sage Foundation, New York.
- Morawski, V. (1994). "Three Dilemmas of Citizen Building," *Polish Sociological Review*, 1994.
- Rokan, R. Campbell, H. (1960). "Norway and the U.S.A.," *International Social Science Journal*, 12 (1), pp. 69.
- Roakeach, M. (1973). *The Nature of Human Value*. Free Press, New York.
- Schwartz, S. (1992). "Universals in the Content and Structure of Values," *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, pp. 1-61.
- Seeman, M. (1965). "Alienation, Membership and Political Knowledge," *Public Opinion* 30, pp. 354-367.
- Smith, H. (1971). *The Russians*. Ballantine Books, New York.
- Voronel, A. (1976). *Aliya and Russian Intelligentsia*. Tel Aviv Scientists' Committee and Israeli Public Council for Soviet Jewry.
- Yadov, V. (1994). "Changes in Individual Social Identities in Contemporary Russian Society," Paper presented at the Thirteenth World Congress of Sociology, Germany, July.
- Zajda, Y. (1985). *Education in the USSR*. Pergamon Press, Oxford.

הوروוביץ, ת. (1993). "תפיסות פוליטיות של בני נוער מחבר המדינות," המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. (דו"ח מחקר).

מרגוליס, ת. זינגר, ג. (1993). "דברים שרואים ממש... הגורמים המשפיעים על נטיות העליה מחבר המדינות", המרכז ללימודים היפיתות, רוחבות.

